

GODS GENERAALS IN NEDERLAND

DEEL 1

Volg hun geloof na

*Acht Nederlandse mannen en
vrouwen van God, van Heldring tot
Jan Zijlstra*

*Let op de uitkomst van hun levenswandel, en volg hun
geloof na.*

Hebreeën 13:7

WIM KAMPHORST

GODS GENERAALS IN NEDERLAND · DEEL 1

Volg hun geloof na

*Acht Nederlandse mannen en vrouwen van God,
van Heldring tot Jan Zijlstra*

WIM KAMPHORST

Inhoud

Colofon	1
Inleiding: helden uit eigen land	2
Ottho Gerhard Heldring: de dominee die een put liet graven	5
Gerrit en Wilhelmine Polman: totdat Hij komt	19
Johannes de Heer: de orgelman die op de Koning wachtte	33
Corrie ten Boom: de vrouw achter de valse kast	46
Diet Eman: de vrouw met de valse naam	59
Karel en Ben Hoekendijk: de schilder en de tentprediker	74
Anne van der Bijl: de smokkelaar die om blinde ogen bad	88
Jan Zijlstra: de slagerszoon die voor zieken bad	101
Nawoord	112

Colofon

Volg hun geloof na. Gods generaals in Nederland, deel 1

© 2026 Wim Kamphorst Stichting (F) Luister Nederland

Bijbelcitaten zijn overgenomen uit de Herziene Statenvertaling © 2010 Stichting HSV.

Eigen uitgave. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Bij elk hoofdstuk staan de geraadpleegde bronnen. Verhalen die alleen uit de eigen getuigenis van een persoon bekend zijn, of die niet te controleren zijn, worden in de tekst en in het slotoverzicht van elk hoofdstuk zo benoemd.

Inleiding: helden uit eigen land

In Haarlem staat een smal huis aan de Barteljorisstraat. Beneden zat ooit een horlogewinkel. Boven, achter een muur die er niet hoorde, was een ruimte waar mensen zich verstopten voor de dood. Je kunt er vandaag naar binnen lopen en je hand op die muur leggen.

Zo dichtbij is het. Veel van de grote verhalen over geloof die we kennen, spelen in Amerika of Engeland. Wie christelijke biografieën leest, komt al snel bij Roberts Liardon terecht. In zijn boekenreeks *God's Generals* beschrijft hij het leven van predikers, evangelisten en opwekkingsleiders. Hij vertelt hoe ze geroepen werden, wat God door hen deed, en ook waar ze vielen. Die eerlijkheid maakt zijn boeken sterk. Je ziet mensen van vlees en bloed, geen heiligen op een sokkel.

Maar Nederland heeft ook zulke mensen gehad. Een horlogemaakster uit Haarlem die na Ravensbrück de wereld rondreisde om over vergeving te spreken. Een jongen uit Noord-Holland die met een Volkswagen vol Bijbels de grens van het Oostblok overreed. Evangelisten die in tenten en zalen preekten en voor zieken baden. Mannen en vrouwen die we vaak alleen nog kennen van een straatnaam, een liedbundel of een oude foto.

Dit boek gaat over hen.

WAAROM GENERAALS?

Het woord klinkt misschien te groot. Geen van deze mensen droeg een uniform, en de meesten zouden zichzelf eerder dienaar dan aanvoerder noemen. Ik gebruik het toch, net als Liardon, omdat ze voorop liepen. Ze gingen ergens heen waar anderen nog niet durfden. Ze betaalden een prijs, en achter hen kwamen anderen in beweging.

De Bijbel geeft ons opdracht om zulke mensen niet te vergeten. In de brief aan de Hebreëën staat: *Denk aan uw voorgangers, die het Woord van God tot u gesproken hebben. Let op de uitkomst van hun levenswandel, en volg hun geloof na.* (Hebreëën 13:7). Daar komt de titel van dit boek vandaan. Je hoeft hun leven niet te kopiëren. Hun tijd is niet jouw tijd. Hun geloof mag je wel navolgen.

FEITEN VOOROP

Bij levensverhalen van geloofshelden gaat iets snel mis. Verhalen worden in preken herhaald, bij elke keer een beetje mooier. Een getal wordt groter. Een uitspraak krijgt een andere eigenaar. Na een paar generaties weet niemand meer wat er echt gebeurd is.

In dit boek wil ik dat voorkomen. Ik heb per persoon uitgezocht wat vaststaat: jaartallen, plaatsen, namen, archieven, onafhankelijke bronnen. Daarnaast zijn er verhalen die we alleen kennen omdat de persoon ze zelf vertelde, in een boek of in een toespraak. Die verhalen vertel ik ook, want ze zijn vaak het hart van een leven. Ik zeg er dan wel bij dat het hun eigen getuigenis is. En als een verhaal rondgaat maar niet te controleren is, of als historici het anders zien, dan lees je dat in de tekst.

Na elk hoofdstuk vind je een kort overzicht: wat vaststaat, wat verteld wordt en wat onzeker is. Daarna volgen de bronnen, zodat je zelf verder kunt zoeken.

Dat doe ik niet uit wantrouwen. Een getuigenis kan waar zijn, ook als niemand anders erbij was. Maar je verdient het om te weten waar je op bouwt. God heeft geen opgeblazen verhalen nodig om groot te zijn.

WAT JE HIER NIET VINDT

Ik schrijf over mensen die niet meer leven. Hun werk is af, en we kunnen terugkijken op de uitkomst van hun levenswandel, zoals Hebreëen het zegt. Levende voorgangers laat ik buiten dit boek.

Ik vertel ook over zwakte en moeite, als die breed bekend is. Liaridon doet dat ook, en terecht. Wie alleen de successen ziet, denkt al snel dat God alleen met sterke mensen werkt. Het tegendeel is waar. Maar ik zoek geen sensatie. Wat ik niet goed kan onderbouwen, laat ik weg.

HOE JE DIT BOEK KUNT LEZEN

Elk hoofdstuk staat op zichzelf. Je kunt bij Corrie ten Boom beginnen of bij wie je nog niet kent. De volgorde is die van de tijd, van een dominee in de Betuwe rond 1830 tot een evangelist die in 2021 overleed. Lees het met een open Bijbel ernaast, want deze mensen hadden er een.

En lees het met een vraag in je achterhoofd. Wat vroeg God van hen, en wat vraagt Hij van jou? Geen van hen begon als generaal. Ze begonnen allemaal met luisteren naar een stem die ze herkenden, en met de keuze om te gaan.

Ottho Gerhard Heldring: de dominee die een put liet graven

Op de Veluwe, midden in de heide, lag een gehucht van plaggenhutten. Het heette Hoenderloo. Er was geen school en geen kerk. Er was zelfs geen put. Wie water nodig had, haalde het uit een regenton.

In 1843 kwam er een put. Het geld was er gekomen na een oproep van een predikant uit de Betuwe, die over het gehucht had geschreven in een volksalmanak die hij zelf redigeerde. Toen de put klaar was, kwam hij erbij staan en sprak de bewoners toe. Hij koos het verhaal uit Johannes 4, over de Samaritaanse vrouw bij de bron, en hij sprak over een dorst naar gerechtigheid. Volgens een artikel in het Reformatorisch Dagblad werd die dag binnen twee uur vijfhonderd emmers water opgehaald, en stond het water daarna snel weer op peil. Een ander blad bewaarde zijn uitroep: “Welk een voorraad van water!”

De predikant heette Ottho Gerhard Heldring. Hij was dominee van een gemeente van ongeveer honderdvijftig zielen, en hij bleef dat veertig jaar. Vanuit die kleine pastorie begon hij werk dat in heel Nederland bekend werd: een tehuis voor vrouwen die uit de prosti-

tutie wilden, tehuizen voor verwaarloosde meisjes, een school, een kerk op een heuvel tegen het hoge water, en een zendingsfeest waar duizenden op afkwamen. Later kreeg hij de bijnaam vader van de Inwendige Zending: het werk van de kerk onder de armen en verlorenen in eigen land.

Zelf zei hij dat het allemaal heel vroeg begonnen was.

“HET LEVEN DER ARMEN LIEFKRIJGEN”

Ottho Gerhard Heldring werd geboren op 17 mei 1804 in Zevenaar. Het stadje hoorde toen nog bij Pruisen. Pas in 1816 werd het Nederlands. Zijn vader, die ook Ottho Gerhard heette, was er predikant. Zijn moeder was Louisa Geertruida Janssen, de dochter van een predikant in Pfalzdorf, een dorp bij Kleef aan de Duitse kant van de grens. Over zijn plaats in het gezin zijn de bronnen het niet eens. De ene noemt hem het derde van vijf kinderen, een andere de derde zoon, een derde het vierde kind.

Het was een gelovig gezin. Volgens het Biografisch Woordenboek Gelderland groeide hij op in een piëtistische sfeer, en die kwam vooral van zijn moeder. In zijn eigen levensverhaal schreef hij later dat haar geloof hem een blijvende band met de Bijbel gaf.

Nicolaas Beets, de dichter en predikant, schreef een jaar na Heldrings dood een levensbericht over hem. Daarin staat een zin die Heldring vaker zei: dat hij als kind “het leven der armen” had leren liefkrijgen. Waar dat precies gebeurde, vertelt Beets niet. Maar de zin verklaart veel van wat daarna kwam.

SPADE EN BIJL IN PFALZDORF

In september 1820 ging hij, zestien jaar oud, theologie studeren in Utrecht. Het werd geen gelukkige tijd. De theologie die hij daar hoorde, was rationalistisch en verlicht. Heldring raakte van zijn

geloof vervreemd. Hij las Duitse denkers als Herder, en een van de oude naslagwerken zegt dat hij zijn geloof in Gods openbaring kwijtraakte. Hij studeerde door, maar hij was overwerkt en moedeloos. Aan het eind van zijn studie zat hij vast.

Van maart tot september 1826 woonde hij bij zijn grootvader Janssen in Pfalzdorf. Hij werkte daar buiten, tussen de arbeiders, met spade, bijl en schaar. Volgens Beets herstelde hij daardoor, en raakte hij voor altijd vertrouwd met gewone werkende mensen. Het Biografisch Woordenboek Gelderland voegt eraan toe dat ook het contact met eenvoudige gelovigen hem hielp.

In Pfalzdorf las hij ergens een zin die hij nooit meer vergat: “Die Wüste soll zum Acker werden.” De woestijn zal akker worden. Jaren later zou die zin zijn motto worden.

Op 5 oktober 1826 deed hij zijn proponentsexamen. Volgens het Biografisch Woordenboek Gelderland had hij zelf liever een eenvoudig leven van handenarbeid geleid. Hij volgde de wens van zijn vader. Op 25 maart 1827 bevestigde die vader hem als predikant van Hemmen, in de Betuwe. Hij was tweeëntwintig.

KERSTMIS IN HEMMEN

Hemmen was klein. De bronnen spreken van ongeveer honderdvijftig zielen, of vijftwintig gezinnen. Het dorp had een kerk met een vijftiende-eeuws koor. Het zou zijn enige gemeente blijven.

In het eerste jaar gebeurde er iets in hem. Met Kerstmis 1827 las hij een Duitse kerstpreek, van de predikant Sack. Zo vertelde hij het zelf, in de herinneringen die zijn zoon na zijn dood uitgaf. Hij zag, schreef hij, “dat de innerlijkste beweegredenen van mijn hart zondig en schuldig waren”. Wat hij op de universiteit als leer had gehoord, rechtvaardiging door het geloof alleen, werd voor hem nu een ervaring.

Ik vind het opvallend hoe stil dit begin is. Geen stem, geen visioen. Een jonge dominee in een klein dorp leest een preek van iemand anders, en ziet ineens zijn eigen hart. Heb jij ooit zo'n moment gehad, waarop een tekst die je al kende ineens over jou ging?

Niet iedereen was er even zeker van. Een recensent die in 1881 zijn levensverhaal besprak, vond deze bekering twijfelachtig, eerder een teken van innerlijke onrust. Beets noemt geen datum. Hij schrijft alleen dat Heldrings godsdienstleven in deze jaren krachtig ontwaakte. Wat er die Kerstmis precies gebeurde, weten we dus alleen van Heldring zelf.

Wel staat vast wat er daarna te zien was. Al in zijn eerste jaar in Hemmen kwam hij in aanraking met de armoede in de Betuwe. Hij liet die niet meer los.

JENEVER ERGER DAN DE CHOLERA

Heldring werd een schrijver voor het gewone volk. In 1833 verscheen *De natuur en de mensch*. Daarna kwamen de *Winteravondlectuur van pachter Gerhard*, verhalen voor boeren die ook over armenzorg gingen. Van 1835 tot 1847 redigeerde hij de *Geldersche Volksalmanak*. Later zouden Beets en anderen dat soort volksverhalen ook schrijven.

In 1838 publiceerde hij een boekje met een titel die bleef hangen: *De jenever erger dan de cholera*. Het Biografisch Woordenboek Gelderland vermeldt dat hij het baseerde op officiële cijfers uit honderdachtien Gelderse gemeenten. Hij wilde met cijfers laten zien wat drank aanrichtte. Hij geldt daardoor als een van de eersten die in Nederland de drank bestreed.

In 1839 schreef hij *De nimmer rustende Israëliet tot rust gekomen*, een verhaal over het geloof dat rust geeft. Het boek liet zien waar hij stond, en het kostte hem vrienden. Hij raakte vervreemd van ver-

lichte verenigingen als de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Zijn vroegere medestanders spraken over deugd. Hij sprak nu over genade.

Op 24 oktober 1833 trouwde hij met Anna Elisabeth Deuffer Wiel, geboren in Schalkwijk. Twee oude bronnen noemen oktober 1832, de nieuwere 1833. Ze kregen acht kinderen. Volgens het Gereformeerd Weekblad namen ze ook drie pupillen in huis.

“DIE WÜSTE SOLL ZUM ACKER WERDEN”

Hoenderloo ontdekte hij op een tocht over de Veluwe. Over het jaar verschillen de bronnen: de meeste noemen 1841, een krantenartikel 1839. Ook het aantal hutten verschilt. Beets spreekt van ongeveer veertien, andere bronnen van vierentwintig. Vast staat dat de mensen er arm waren en dat er niets was.

Heldring deed wat hij in Pfalzdorf had gezien. In 1843 kwam de put, waarover je aan het begin van dit hoofdstuk las. In 1846 kwam er een school, met als eerste onderwijzer B. Gangel. Bij de eerste steenlegging sprak Heldring de woorden van Jezus uit Mattheüs 6: zoek eerst het Koninkrijk van God. Volgens het Reformatorisch Dagblad kwam koningin Anna Paulowna later de school bekijken. Toen ze naar de schoolboeken vroeg, wees de meester haar op de Bijbel. Dat verhaal heb ik maar in één bron gevonden.

In 1851 kwam er een doorgangshuis voor verwaarloosde jongens, met Gangel als directeur, en in 1858 een kerk. Over het jaartal van het jongenshuis lopen de bronnen uiteen, maar 1851 wordt het vaakst genoemd. Uit dat huis groeide een instelling voor jongens die er lang na hem nog bestond.

De woestijn werd akker. Hoenderloo is nu een dorp.

AAN DE VRIENDEN DES HEEREN

Rond 1840 kwam Heldring in contact met mannen van het Réveil, de opwekkingsbeweging onder vooral welgestelde protestanten in Amsterdam en Den Haag. Hij leerde Isaac da Costa kennen, Abraham Capadose, Koenen en Guillaume Groen van Prinsterer. Zij spraken over persoonlijk geloof en over Christus. Heldring vond dat dat geloof iets moest doen.

In mei 1845 stuurde hij een rondschrijven rond met de titel *Aan de vrienden des Heeren*. Hij riep geloofsgenoten op om samen iets te ondernemen tegen de nood in het land. Het werd het begin van de Christelijke Vrienden, een kring die tot 1854 twee keer per jaar in Amsterdam bijeenkwam. Heldring was er de centrale figuur. Het Biografisch Woordenboek Gelderland noemt hem de brug tussen het innerlijke Réveil en het Réveil dat de straat op ging.

Datzelfde jaar sloeg de aardappelziekte toe. In de Betuwe was de nood groot. Heldring schreef er een verslag over in het Algemeen Handelsblad. Hij zette de feiten op een rij, zonder mooie woorden. Er kwam veel geld binnen. Aan het eind van de jaren veertig hielp hij Betuwse gezinnen om naar de nieuwe Anna Paulownapolder in Noord-Holland te trekken, waar een Geldersche Buurt ontstond. In 1849 schreef hij in *Christendom en armoede* waar hij van overtuigd was: alleen arbeid kon de armoede oplossen.

EEN BEZOEK IN GOUDA

In 1847 bezocht Heldring de gevangenis voor vrouwen in Gouda. Beets schrijft dat wat hij daar zag het fundament werd van zijn volgende werk.

Een jaar eerder was in Amsterdam een vereniging opgericht om zulke vrouwen te helpen. Ze plaatste hen bij christelijke gezinnen, maar dat lukte niet goed. Heldring kwam met een ander plan: een

eigen huis, buiten de stad, waar vrouwen konden wonen, werken en leren. Historicus O.W. Dubois, die de archieven van de stichting onderzocht, schrijft dat het idee van Heldring kwam. Drie Amsterdammers traden toe tot het eerste bestuur.

Er was geld nodig. In het najaar van 1847 reisde Heldring door het hele land om het op te halen. Overal, zo schrijft Dubois, preekte hij over Ezechiël 34. Daar verwijt God de herders van Israël dat zij het afgedwaalde niet terugbrengen en het verlorene niet zoeken.

Hij kocht in Zetten, een dorp vlak bij Hemmen, een oude brouwerij die Steenbeek heette. Een oud naslagwerk noemt een prijs van ongeveer twaalfduizend gulden. Andere bronnen geven geen bedrag.

TWINTIG MEISJES EN EEN DIRECTRICE

Op 1 januari 1848 werd Petronella Voûte directrice van het asiel Steenbeek. Ze was een Amsterdamse, geboren in hetzelfde jaar als Heldring. Ze zou er bijna dertig jaar blijven, tot haar dood in 1877. Haar grafsteen ligt naast die van Heldring.

Begin 1848 werden de eerste meisjes opgenomen. In de zomer waren het er twintig. Het geldt als het eerste huis van deze soort in Nederland. Wie kwam, bleef in principe twee jaar. Ze stonden om vijf uur op. Ze leerden naaien, wassen, koken, matten vlechten en het fijne linnengoed verzorgen. Na twee jaar konden ze als dienstbode aan het werk. Weggaan mocht altijd. Wie echt weg wilde, ging.

Ongeveer een jaar na de opening schreef Heldring in een brief over wat hij in Steenbeek zag: “een tooneel van genade en liefde”. In 1850 werd het vergrote asiel ingewijd.

Niet alles ging vanzelf. In de notulen van 1851 staat een conflict tussen Heldring en Voûte over het huishouden. Het bestuur bevestigde dat Heldring de eindverantwoordelijkheid had. Een jaar later

was de verhouding weer goed. Twee sterke mensen in één huis: dat schuurt soms, en ook dat hoort bij dit verhaal.

NEGENENVEERTIG TERUGGEVALLEN

Na tien jaar maakte het asiel de balans op. Dubois heeft de cijfers uit de notulen samengevat. Tussen 1848 en 1858 werden 277 meisjes opgenomen. Van hen waren er 128 goed terechtgekomen: eenenveertig waren getrouwd, vierenzestig werkten als dienstbode, drieëntwintig woonden bij familie of elders. Negentien waren overleden. Zeseneveertig waren uit het zicht geraakt. Drie zaten in de bedelaarskolonie Ommerschans. Tweeëndertig woonden er nog. En negenenveertig waren teruggevallen in hun oude leven.

Die laatste regel staat er gewoon. Er werd niets weggepoetst.

Volgens Dubois weken de cijfers van Steenbeek daarin af van vergelijkbare huizen in Europa, die vaak hoge succespercentages opgaven. Heldring wilde niet tellen hoeveel er gered waren. Hij stelde zichzelf een andere vraag: deed hij wat hem gevraagd was, het ene afgedwaalde schaap zoeken? Historicus Jeroen Dekker, die het boek van Dubois te bewonderend vindt, neemt juist dit punt over: Heldring was realistisch.

Ik vind dit een van de mooiste dingen uit zijn leven. Het is makkelijk om over een werk te vertellen als alles lukt. Heldring bleef zoeken, ook toen hij wist dat bijna een op de vijf terug zou gaan.

TALITHA KOEMI

Er kwamen meer huizen. In 1856 kwam er een huis voor verwaarloosde meisjes van twaalf tot zestien jaar. Heldring noemde het Talitha Kumi. De naam komt uit het evangelie naar Marcus, waar Jezus het dochttertje van Jairus bij de hand neemt: *Talitha, koemi! Dat is*

vertaald: Meisje (Ik zeg je), sta op. (Marcus 5:41). Sommige bronnen noemen 1857 als jaar van oprichting.

Daarna kwam Bethel, voor meisjes van zestien tot twintig die dreigden in de gevangenis of de prostitutie te belanden. De bronnen noemen 1861 of 1863. De schrijfster Henriëtte Langelaan werd er de eerste directrice. In 1864 volgde een christelijke normaalschool, een opleiding voor onderwijzeressen. Zo groeide in Zetten een kleine wereld van huizen, die later de Heldringstichtingen zouden heten.

Heldring schreef ook over wat hij zag. In 1859 verscheen zijn brochure *Is er nog slavernij in Nederland?*, over bordelen en de handel in vrouwen. In 1858 werd hij ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Intussen viel de kring van de Christelijke Vrienden in 1854 uit elkaar, op de vraag hoe de kerk geleid moest worden. Heldring bleef in de Hervormde Kerk. In 1864 leidde hij de oprichtingsvergadering van de Confessionele Vereniging. Datzelfde jaar verliet hij met anderen het Nederlandsch Zendelinggenootschap, omdat daar ook vrijzinnige leden welkom bleven.

EEN ZOMERDAG IN WOLFHEZE

Zending was zijn grote liefde, schrijft Dubois. Op 6 augustus 1863 kwamen op het landgoed van de douairière barones van Brakel Doorwerth bij Wolfheze duizenden protestanten bijeen in de open lucht. Het was het eerste Christelijk Nationaal Zendingsfeest. Heldring was de man achter het plan en de eerste voorzitter van het comité, en hij hield de openingsrede. Een oud naslagwerk spreekt van ongeveer tienduizend deelnemers. Andere bronnen houden het op duizenden.

Het idee was eenvoudig. Protestanten uit verschillende kerken kwamen één dag per jaar samen, buiten, om te horen over de zending

in Nederland, in Afrika en in Nederlands-Indië. De feesten werden jaarlijks gehouden tot de Tweede Wereldoorlog, steeds op een ander landgoed, met volgens een latere studie tussen de zes- en vijftienduizend bezoekers.

Ook voor het christelijk onderwijs zette hij zich in. Hij hielp bij de oprichting in 1860 van de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs.

IK WOON TE MIDDEN VAN MIJN VOLK

Op 1 april 1867 nam Heldring op eigen verzoek afscheid van Hemmen. Hij was er veertig jaar predikant geweest. Volgens het Reformatorisch Dagblad koos hij voor zijn afscheid een tekst uit 2 Koningen 4. Een rijke vrouw uit Sunem krijgt daar van de profeet Elisa het aanbod om voor haar te spreken bij de koning. Ze slaat het af: *Ik woon te midden van mijn volk*. (2 Koningen 4:13). Hij verhuisde naar Zetten, tussen de huizen die hij had gesticht.

Daar werd ondertussen gebouwd. De Betuwe kende overstromingen, en de mensen uit de lage dorpen haalden de dijk niet altijd op tijd. Rijk, provincie en gemeente legden samen een kunstmatige heuvel aan. Daarop kwam een kerk, gebouwd van giften, met een zolder waar mensen bij hoog water konden schuilen. In gewone tijden was het de kerk van de gestichten en de school. Op 19 juni 1870 werd de Vluchtheuvelkerk ingewijd. Een vriend van Heldring droeg die avond een gedicht voor, waarin hij God dankte voor het werk.

Drie jaar later, op 10 oktober 1873, stierf zijn vrouw Anna in Zetten. Ze werd begraven aan de voet van de Vluchtheuvel.

EEN GRAF AAN DE VOET VAN DE HEUVEL

Heldring was geen heilige, en hij wist het zelf het best. Volgens Dubois verweet hij zichzelf eerezucht en ijdelheid. Dubois beschrijft ook een man met een sterke wil, ernstig en arbeidzaam, met een sterk besef van roeping. De recensent van 1881 vond hem gespannen en streng in zijn orthodoxie. Dezelfde recensent erkende ook zijn medelijden en zijn grote gave om dingen te organiseren.

Op 20 juni 1876 werkte hij voor het laatst op de normaalschool. Hij was dat voorjaar ziek geworden en reisde naar Marienbad in Bohemen, een kuuroord, in de hoop op herstel. Een paar dagen na aankomst, op 11 juli 1876, stierf hij. Hij was tweeënzeventig.

Op 17 juli werd hij begraven in Zetten, naast zijn vrouw, aan de voet van de heuvel met de kerk. Een week later hield Nicolaas Beets een rede in de Vluchtheuvelkerk. Op de grafsteen staat dat hij in zijn leven herder en leraar van Hemmen was. Naast hem ligt Petronella Voûte, die negen maanden later stierf. Op dezelfde plek ligt Hendrik Pierson, die het werk in Zetten van 1877 tot 1914 voortzette.

De stichtingen groeiden door. Er kwamen een Magdalenahuis voor ongetrouwde moeders en een kinderkuis. De O.G. Heldring Stichting bestond tot 2020 en ging daarna op in een grotere zorgorganisatie.

Misschien ken je iemand die uit het zicht is geraakt. Of misschien ben jij het zelf. Heldring schreef op bij wie het gelukt was, en hij schreef ook op hoeveel er nog zoek waren, en hij bleef zoeken.

In Zetten staat de kerk nog altijd op haar heuvel. Bij hoog water was dat de plek waar je naartoe kon vluchten. Aan de voet ervan liggen de man en de vrouw die er een huis van maakten voor meisjes die nergens anders heen konden.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte in Zevenaar op 17 mei 1804; studie in Utrecht vanaf 1820 en een crisis aan het eind daarvan; herstel door handenarbeid in Pfalzdorf (1826); proponentsexamen 1826; predikant van Hemmen van 25 maart 1827 tot 1 april 1867; huwelijk met Anna Elisabeth Deuffer Wiel en acht kinderen; *De jenever erger dan de cholera* (1838); redactie *Geldersche Volksalmanak* (1835 tot 1847); put (1843), school (1846) en kerk (1858) in Hoenderloo, met een toespraak over Johannes 4 bij de put; het rondschrijven van 1845 en de Christelijke Vrienden (1845 tot 1854); hulp bij de aardappelnood; het bezoek aan de vrouwengevangenis in Gouda (1847); de oprichting van Steenbeek (1847 en 1848) met Petronella Voûte als directrice vanaf 1 januari 1848; de normaalschool (1864); het eerste Zendingsfeest in Wolfheze op 6 augustus 1863 met Heldring als voorzitter; de Vluchtheuvelkerk (1870); de dood van zijn vrouw op 10 oktober 1873; zijn dood in Marienbad op 11 juli 1876 en zijn graf in Zetten.

Alleen uit zijn eigen getuigenis: de bekering met Kerstmis 1827 na het lezen van een kerstpreek van Sack, en het citaat over zijn hart; de invloed van zijn moeder op zijn band met de Bijbel; de spreuk uit Pfalzdorf als levensmotto; de zin over het liefkrijgen van het leven der armen (via Beets); zijn zelfverwijt over eerzucht en ijdelheid.

Uit één bron (niet onafhankelijk gecontroleerd): de vijfhonderd emmers bij de put; het bezoek van koningin Anna Paulowna aan de school in Hoenderloo; de aankoopprijs van Steenbeek; de collectereis van 1847 en de preek over Ezechiël 34; de twintig meisjes in de zomer van 1848; de tienjarige balans met 277 opgenomen meisjes (uit de notulen, samengevat door Dubois); het conflict met Voûte in 1851; de afscheidstekst uit 2 Koningen 4; tienduizend deelnemers aan het eerste Zendingsfeest.

Onbevestigd of betwist: het jaar van zijn huwelijk (1832 of 1833); het jaar waarin hij Hoenderloo ontdekte (1839 of 1841) en het aantal hutten (veertien of vierentwintig); het jaar van het jongenshuis in Hoenderloo (1849 of 1851); de oprichtingsjaren van Talitha Kumi (1856 of 1857) en Bethel (1861 of 1863); zijn plaats in het gezin.

Duiding: de belangrijkste moderne studie over de stichtingen, *Reddende liefde* van O.W. Dubois (2010), wordt door historicus Jeroen Dekker bewonderend tot hagiografisch genoemd. Een recensent uit 1881 was kritisch over Heldrings bekering en zijn strengheid.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland, deel 3: O.G. Heldring (DBNL)
2. N. Beets, levensbericht van O.G. Heldring, Jaarboek Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1877 (DBNL)
3. O.W. Dubois, Ottho Gerhard Heldring, Biografisch Woordenboek Gelderland
4. O.W. Dubois, "Een mosterdzaadje in Zetten. De eerste tien jaar van het asiel Steenbeek 1848-1858", DNK, 1 juni 2002 (Digibron)
5. H. Boele, "Johannes 4 bij de waterput in Hoenderloo", Reformatorisch Dagblad, 28 juni 2001 (Digibron)
6. "Ds. O.G. Heldring (3)", Gereformeerd Weekblad, 13 juli 1990 (Digibron)
7. Van der Kulk, "Twee philanthropen", De Tijdspiegel 1881 (DBNL)
8. J.J.H. Dekker, recensie van O.W. Dubois, *Reddende liefde* (2010), BMGN 128 (2013)
9. Rijksmonumentenregister 523911, grafplaten op de Vluchtheuvel in Zetten

10. Rijksmonumentenregister, complex Heldring (Vluchtheuvelkerk) in Zetten
11. Gedicht bij de inwijding van de kerk op de Vluchtheuvel, 19 juni 1870 (DBNL)
12. Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge: Heldring (CCEL)
13. Zendingsfeesten op buitenplaatsen in Zuid-Kennemerland
14. Online Museum De Bilt, "Gelovigen overspoelen De Bilt: 1871"
15. J.M. Houkes, "Een orthodox-protestantse volksbeweging", Protestants Nederland 2010 (Digibron)
16. FIOM, Heldringstichtingen
17. Shewrote: Henriëtte Maria Langelaan
18. T. Hol, "Een wandeling door Hemmen", Tijdschrift voor Historische Geografie 1998
19. Wikipedia: Hoenderloo
20. Wikipedia: Hendrik Pierson

Gerrit en Wilhelmine Polman: totdat Hij komt

Op 29 oktober 1907 zat een klein groepje mensen in Amsterdam bij elkaar om te bidden. Het waren huisgenoten, geen grote menigte. Een van hen was Wilhelmine Polman-Blekkink, de vrouw van een voormalige officier van het Leger des Heils. Sinds 1906 baden ze om iets waarover ze alleen hadden gelezen.

Die dag gebeurde het, zo vertelden zij en haar man later. Wilhelmine werd door de Heilige Geest aangegrepen. Ze sprak in een taal die ze niet had geleerd, ze profeteerde en ze zong in de Geest. Haar man Gerrit schreef jaren later dat op die dag de pinksterbeweging in Nederland begon. Historici hebben die datum overgenomen. De Pinkstergemeente Amsterdam noemt 29 oktober 1907 haar geboortedag.

Wat er in die kamer precies gezegd werd, weten we niet. Er zijn geen namen van de andere huisgenoten overgeleverd. We weten wel wat eruit groeide. Binnen een paar jaar leidde het echtpaar Polman een beweging met gemeenten van Haarlem tot Terschelling, een eigen blad, een zendingsschool en een kerkzaal voor vijfhonderdvijftig mensen. Gerrit werd in heel Europa bekend als een van de vaders

van de pinksterbeweging. Zijn vrouw preekte naast hem, in een tijd dat de meeste kerken dat een vrouw niet toestonden.

En in 1930 viel het allemaal uit elkaar.

De Nederlandse kerkhistoricus Cornelis van der Laan schreef over Gerrit Polman een proefschrift met de titel *Sectarian Against His Will*: sektariër tegen wil en dank. Wie het leven van de Polmans volgt, begrijpt waarom. Ze wilden geen nieuwe kerk. Ze wilden dat de kerken die er al waren, opnieuw de kracht van de Geest zouden ontdekken.

Het begon niet in Amsterdam, en ook niet in een kerk. Het begon bij het Leger des Heils.

OFFICIER TOT 1902

Gerrit Roelof Polman werd geboren in 1868. Zijn geboorteplaats en de precieze datum heb ik voor dit hoofdstuk niet kunnen vaststellen. Hij werd als kind gedoopt in de Nederlandse Hervormde Kerk. Van der Laan beschrijft een moeilijke jeugd, maar de details daarvan staan in zijn boek, dat ik niet heb kunnen inzien.

In 1890 ging Gerrit bij het Leger des Heils. Hij werd in Rotterdam opgeleid tot officier en klom op. Zijn leidinggevende was Arthur Sydney Booth-Clibborn, een schoonzoon van William Booth, de stichter van het Leger. Volgens een lesbrief van een pinkstergemeente had Gerrit zich twee jaar eerder, in 1888, bekeerd. Die datum heb ik nergens anders teruggevonden.

In het Leger ontmoette hij Wilhelmine Johanna Marie Blekkink. Ze was rond 1878 geboren, ongeveer tien jaar na hem. Haar vader heette Henricus Sophinus Blekkink, haar moeder Marie Henriëtte Wanrooij. Wanneer en waar ze trouwden, heb ik niet kunnen vinden.

Het Leger des Heils van die jaren was een plek waar vrouwen preekten en leidinggaven. Dat zou later belangrijk blijken.

EEN STAD IN ILLINOIS

Rond 1900 trok een Schotse evangelist in Amerika veel aandacht. Hij heette John Alexander Dowie. Hij preekte goddelijke genezing en had in 1896 een eigen kerk gesticht, de Christian Catholic Church. In 1900 kondigde hij de bouw aan van een eigen stad, Zion, ten noorden van Chicago. Een jaar later noemde hij zichzelf Elia de Hersteller.

Booth-Clibborn raakte onder de indruk van Dowie. In januari 1902 verliet hij met zijn gezin het Leger des Heils en reisde naar Zion. De Polmans gingen in hetzelfde jaar de weg die hun chef was gegaan. Ze verlieten het Leger, aangetrokken door Dowies boodschap van genezing.

In oktober 1903 kwamen Gerrit en Wilhelmine aan in Zion City, Illinois. Gerrit studeerde er. In juli 1904 werd hij tot diaken gewijd in Dowies kerk, en Wilhelmine tot diacones. Hij liet zich er ook dopen, door volledige onderdompeling.

Dowie was omstreden. Hij wees de hulp van artsen af, en zijn titel als Elia stuitte velen tegen de borst. In 1905 nam zijn rechterhand Wilbur Glenn Voliva de leiding van hem over, toen Dowie na een beroerte herstelde in Mexico. In maart 1907 stierf hij.

De Polmans waren toen al terug in Nederland. In januari 1906 had Dowies kerk hen uitgezonden om het werk van Zion in Amsterdam te leiden. Gerrit nam later Dowies geloof in genezing mee, maar niet zijn afkeer van dokters. Dat verschil komt verderop in dit verhaal terug.

EEN BIDKRING AAN DE NIEUWE PRINSENGRACHT

In Amsterdam kwam het echtpaar samen met een kleine groep in een huis aan de Nieuwe Prinsengracht 42. Volgens de Lucepedia, een theologische encyclopedie die op het werk van Van der Laan steunt, waren het er ongeveer vijfentwintig. Ze lazen de Bijbel, baden en hoorden verhalen uit het buitenland. In 1904 was er een opwekking geweest in Wales. In 1906 kwam uit Los Angeles het nieuws over de samenkomsten aan Azusa Street, waar mensen in tongen spraken.

Gerrit hield later vast aan dat begin. In een brief uit 1915 aan de historicus Geert Wumkes corrigeerde hij diens verslag. De beweging, schreef hij, was in 1906 in Los Angeles begonnen, onder een groep bekeerde Afro-Amerikanen.

In de Amsterdamse kring werd een dag apart gezet voor gebed en Bijbelstudie, zo schreef Gerrit later. In oktober 1907 kwam een vriend terug van een reis naar Kristiania, het huidige Oslo. Hij heette M.D. Voskuil en was net als Gerrit officier bij het Leger geweest. Hij had daar de opwekking rond de predikant Thomas Barratt gezien. Zijn verslag was helder: wie de doop in de Geest ontving, sprak in tongen.

Kort daarna, op 29 oktober, begon Wilhelmine in tongen te spreken.

Ik vind het opvallend hoe gewoon dat begin is. Geen zaal, geen podium, geen beroemde spreker. Een paar mensen in een huis, die maanden achtereen om hetzelfde bleven vragen. Hoe lang zou jij volhouden als je bidt en er gebeurt niets?

EEN BLAD MET DE NAAM VAN REGEN

Het eerste wat de Polmans daarna deden, was schrijven. In april 1908 verscheen het eerste nummer van *Spade Regen*, het eerste pink-

sterblad van Nederland. Het zou maandelijks blijven verschijnen tot 1931.

De naam kwam uit de brief van Jakobus. Daar staat het beeld van een boer die wacht op zijn oogst: *Zie, de landbouwer verwacht de kostbare vrucht van het land, en heeft daarbij geduld, totdat het de vroege en late regen zal hebben ontvangen.* (Jakobus 5:7). Voor Gerrit en Wilhelmine was die late regen, de spade regen in het oude Nederlands, een nieuwe uitstorting van de Geest vlak voor de terugkomst van Christus. Ze verwachtten dat Hij spoedig zou komen.

Jaren later stelde Gerrit dat bij. Volgens Van der Laan sprak hij toen liever over druppels die vooraf gaan aan de spade regen, dan over de regen zelf. Het is een bescheiden correctie van een man die zijn verwachting niet opgaf, maar wel leerde wachten.

SUNDERLAND, 4 JUNI 1908

In het voorjaar van 1908 kwam er een uitnodiging uit Engeland. In Sunderland, aan de noordoostkust, hield de anglicaanse dominee Alexander Boddy in de week na Pinksteren een conventie in zijn parochie, All Saints in Monkwearmouth. Het was de eerste van een reeks die tot 1914 jaarlijks terugkwam.

Volgens het verslag van de Amsterdamse gemeente was het Wilhelmine die zei dat hij moest gaan. Zij zou in de tussentijd zelf preken. Op 3 juni 1908 kwam Gerrit in Sunderland aan, samen met Arie Kok, een van de eerste Amsterdammers die de Geest had ontvangen. De volgende dag, in een kleine gebedssamenkomst in de pastorie, gebeurde met hem wat zijn vrouw een half jaar eerder had meegemaakt. Hij sprak in tongen. Volgens een artikel op de site Sporen van God ontving hij de Geest door de bediening van Boddy's vrouw Mary.

“Een grote kracht van heerlijkheid kwam over mij,” zo beschreef hij het later.

Thuis brak er een drukke zomer aan. Volgens de eigen geschiedschrijving van de gemeente waren er dagelijks samenkomsten. Gerrit schreef over genezingen, over mensen die verlost werden van demonen, over bekeringen. Hij noemde in zijn latere verslag ook mensen die met spiritisme bezig waren geweest en vrij werden. Die verhalen komen uit de gemeente zelf. Medische of andere verslagen erover heb ik niet gevonden.

ZIJ PREEKTE ALS HIJ WEG WAS

Vanaf 1908 reisde Gerrit veel. De Amsterdamse gemeente telt voor de jaren 1908 tot 1912 zestien reizen van het echtpaar naar Engeland, dertien naar Duitsland en vier naar Zwitserland. Hij sprak op conferenties en werd een bekend gezicht in de jonge pinksterbeweging van Europa. In mei 1912 tekende hij in Sunderland, samen met Boddy en de Engelse leider Cecil Polhill, de eerste verklaring van een Internationale Pinksterraad. In december van dat jaar kwam die raad bijeen in Amsterdam.

Als Gerrit weg was, preekte Wilhelmine. En als hij er wel was, deed ze het soms ook. Ze sprak op conferenties in binnen- en buitenland en onderwees op de bijeenkomsten voor leiders. Ze profeteerde, sprak in tongen en legde tongentaal uit. Van der Laan vat het samen in één zin: “Zuster Polman deelde volledig in de bediening van haar man.”

Ze was ook voorzichtig. Op een leidersbijeenkomst vóór 1912 waarshuwde ze, zo blijkt uit de verslagen die Van der Laan bestudeerde, dat je niet elke profetie zomaar moet aannemen. Als ze elke profetie hadden aangenomen die hun was toegestuurd, zei ze, waren ze allemaal al dood geweest. In 1911 erkenden de Polmans samen dat

de doop in de Geest en het spreken in tongen niet altijd samenvallen. Voor een beweging die net begonnen was, waren dat nuchtere woorden.

In Haarlem werd de gemeente geleid door een vrouw, Riek Trompetter. Zij had de Geest ontvangen onder handoplegging van Wilhelmine. In Den Haag stelde Gerrit twee vrouwen aan als leiders.

Ik sta even stil bij Wilhelmine, omdat ze in veel verhalen over de pinksterbeweging achter haar man verdwijnt. Het begon bij haar. Zij sprak als eerste in tongen, zij stuurde haar man naar Sunderland, en zij hield de gemeente bij elkaar als hij weg was. Van der Laan merkte op dat zijn boek over Gerrit ook gelezen kan worden als een biografie van haar.

EEN STOKERIJ AAN DE KERKSTRAAT

De gemeente groeide. In 1909 telde ze ongeveer honderdvijftig mensen die de doop in de Geest hadden ontvangen. Ze verhuisde naar een zaal aan de Huidekoperstraat 22 met tweehonderdveertig plaatsen. Gerrit beschreef de nieuwe zaal later als een omgebouwde stal voor renpaarden.

In februari 1911 kocht de gemeente een oud pand aan de Kerkstraat 342-344, een voormalige likeurstokerij en lijstenmakerij. De prijs was 48.000 gulden, waarvan 40.000 geleend. Architect C. de Groot maakte er een kerk van met woonruimte erboven. De Polmans gingen er zelf op de eerste verdieping wonen.

Op 30 december 1911 legde Wilhelmine de eerste steen. De tekst is nog te lezen in de inventaris van Amsterdamse gedenkstenen: "Totdat Hij komt / Deze gedenksteen gelegd door / W.J.M. Polman-Blekkink / Den 30sten December 1911." Boven de ingang kwam een naam: Immanuël, God met ons.

Op 1 juni 1912 werd het gebouw geopend. De zaal bood plaats aan vijfhonderdvijftig mensen. Achter het podium lag een gebedskamer, waar mensen heen konden die op een oproep reageerden. Er waren kamers voor zendingszusters en een rusthuis. In oktober 1912 begon er een zendingsschool. De eerste klas bestond vooral uit vrouwen. De enige man was Piet Klaver, die later naar China zou gaan, net als Trijntje Bakker en Geertje Roos.

Niet iedereen in Amsterdam was blij met de burenen. In november 1913 waarschuwde het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* zijn Joodse lezers voor de traktaten en uitnodigingen van de zendingszusters uit de Kerkstraat. Ook vanuit de gevestigde kerken kwam weerstand. Gerrit schreef zelf over vervolging, door kerken en door het publiek.

VREDE IN EEN TIJD VAN OORLOG

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef neutraal, en Gerrit koos dezelfde lijn. Hij was pacifist. Hij bezocht krijgsgevangenen aan beide kanten van het front en werkte onder Belgische soldaten. In Nederland bezocht hij dienstweigeraars in de gevangenis.

De oorlog sneed de gemeente af van de broeders en zusters in Engeland en Duitsland. Het werd een tijd van geldzorgen en van geestelijke moeite, zo schreef Gerrit later. Vanaf 1915 gaf hij ook een tweede blad uit, *Klanken des Vredes*. Het zou bestaan tot 1929.

Na de oorlog leefde het werk weer op. Gerrit sprak over een golf van zegen in 1918 en een nieuwe bezoeking in 1919. In 1920 richtte hij het Nederlandsch Pinksterzendingsgenootschap op. Zendelingen gingen naar China, Nederlands-Indië, Belgisch Congo en Zuid-Amerika. In 1921 kwam er in Nederland een internationale conventie met leiders uit Zweden, Denemarken, Duitsland, Zwitserland, Engeland, Schotland en Amerika.

In 1926 schreef Gerrit voor het Amerikaanse blad *Pentecostal Evangel* een overzicht van het werk in Nederland. Hij riep pinkstergelovigen overal op om elkaar vast te houden over landsgrenzen heen. Het christen-zijn moest volgens hem zwaarder wegen dan de trouw aan een land. De Nederlanders en de anderen waren, schreef hij, “one in Christ”.

“EN DE OPRECHTEN ZULLEN GELOOVEN”

Gerrit had van Dowie het geloof in goddelijke genezing meegenomen. Op maandagmiddag waren er samenkomsten speciaal voor zieken. Hij onderscheidde vier wegen: het gebed van het geloof, de voorbede van twee of meer mensen, de zalving met olie door oudsten, en de handoplegging.

Maar hij was geen kopie van Dowie. Hij verwierp de hulp van artsen niet, al zag hij genezing door geloof alleen als de hogere weg. Opvallend weinig genezingsverhalen kwamen in *Spade Regen* terecht. En in december 1922 schreef hij in zijn blad een stuk dat Van der Laan later citeerde. De leer van lichamelijke genezing had schade gedaan, vond hij. Gelovigen moesten hun geloof tonen in hun daden, en niet de strijd aangaan met dokters. Wie het beter meende te weten, kon dat laten zien:

“Die denkt, iets beters te hebben, brenge dat voort, en de oprechten zullen gelooven.”

Het is een zin die ik graag onthoud.

In 1925 kwamen er in de Kerkstraat een doopvont en lidmaatschapskaarten. Gerrit doopte door onderdompeling, maar erkende ook de doop van mensen die als kind besprenkeld waren. De doop was geen voorwaarde om lid te worden of aan het avondmaal deel te nemen. Ook daarin bleef hij iemand die bruggen wilde slaan.

SEKTARIËR TEGEN WIL EN DANK

Het grote verdriet van Gerrit was dat die bruggen nauwelijks gebruikt werden. Hij wilde geen eigen beweging. In een interview in 2007 zei Van der Laan dat Polman wilde dat de andere kerken oog kregen voor het werk van de Heilige Geest. De kerken wezen het af. Een pinkstergelovige gold in die jaren al snel als lid van een sekte.

Langzaam gebeurde wat hij niet wilde. Er kwamen eigen gemeenten, met oudsten die hij aanstelde. Er kwamen eigen bladen, een eigen school, een eigen zendingsgenootschap, en tenslotte lidmaatschapskaarten. Volgens Van der Laan was het juist de combinatie van zijn opvattingen, zijn oecumenische hart, zijn pacifisme, zijn verwachting van het einde en zijn internationale blik, die de kerken op afstand hield. Zo werd hij sektariër tegen wil en dank.

Ken je dat, dat je iets begint om te verbinden, en dat het eindigt als iets apart? Het overkwam de Polmans, en ze konden het niet tegenhouden.

1930

In 1930 kwam het einde van Gerrits leiderschap. Hij had overspel gepleegd. Verschillende bronnen noemen dat, en ook Van der Laan behandelt het in zijn proefschrift, volgens een recensent zorgvuldig en met mededogen. Een site over de geschiedenis van Amsterdamse gebouwen schrijft dat het om meerdere vrouwelijke gemeenteleden ging. Dat detail heb ik in maar één bron gevonden. De Amsterdamse gemeente zelf houdt het kort: er was een crisis, en de voorganger legde zijn ambt neer.

In één boek over de geschiedenis van de evangelische beweging staat ook dat Gerrit zich in die laatste jaren als de profeet Elia zou zijn gaan zien. Ik heb daar geen tweede bron voor gevonden. Het verhaal komt niet terug in de andere bronnen die ik las.

Meer wil ik er niet over zeggen. Het staat vast, het deed veel mensen pijn, en het hoort bij zijn leven. Het was een zware klap voor de jonge beweging. De landelijke samenhang ging verloren. Mensen verlieten de gemeente. De gemeente verliet het gebouw aan de Kerkstraat, en in 1931 nam een gereformeerde gemeente het over. Boven het podium hing een glas-in-loodraam met de wijze maagden uit Mattheüs 25, die met brandende lampen op de bruidegom wachten. Duitse vrienden hadden het Polman ooit cadeau gedaan. In 1931 verscheen ook het laatste nummer van *Spade Regen*.

De historicus Wumkes, die de beweging vanaf het begin had gevolgd, dacht dat de pinksterbeweging in Nederland zou uitsterven.

ZANDVOORT EN BAARN

Gerrit en Wilhelmine verhuisden in 1930 samen naar Zandvoort. In 1932 overleed Gerrit Roelof Polman. De precieze datum en plaats van zijn overlijden heb ik niet kunnen vaststellen. Een artikel uit 1963 noemt het jaar 1931, maar de andere bronnen houden het op 1932.

Wilhelmine leefde nog bijna dertig jaar. Over die jaren heb ik niets gevonden. Wel haar overlijdensakte. Op 17 april 1961 stierf Wilhelmine Johanna Marie Blekkink in Baarn, drieëntachtig jaar oud. In de akte staat ze nog steeds als de vrouw van Gerrit Roelof Polman.

De beweging stierf niet uit. In Amsterdam leidde oudste Jan Klaver de gemeente een tijd, waarna Piet Klaver voorganger werd, de man uit de eerste klas van de zendingsschool. In Haarlem en Rotterdam stonden Nico Vetter en Pieter van der Woude op. Na jaren van verdeeldheid kwamen de gemeenten in de jaren veertig en vijftig weer bij elkaar.

In september 2007 vierde de pinksterbeweging in Nederland haar honderdste verjaardag in het Olympisch Stadion in Amsterdam.

Daar bood de scriba van de Protestantse Kerk in Nederland, dr. B. Plaisier, excuses aan voor de minachting waarmee de kerken de pinkstergelovigen zo lang hadden bekeken. Gerrit had dat gesprek met de kerken een eeuw eerder willen voeren.

Het gebouw aan de Kerkstraat staat er nog. Na de gereformeerden kwamen er de Evangelische Broedergemeente en een Russisch-orthodoxe parochie. Tegenwoordig zijn er kantoren en woningen. Het is een gemeentelijk monument.

De eerste steen is er nog, met de naam van de vrouw die in 1907 als eerste in Nederland in tongen begon te spreken. Wie hem leest, ziet geen naam van de man die de beweging leidde, en ook niet het jaar 1930. Er staan drie woorden boven haar naam, gebeiteld in een tijd dat ze nog dachten dat het niet lang meer zou duren.

Totdat Hij komt.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboortjaar 1868 en overlijdensjaar 1932 van Gerrit Polman; officier bij het Leger des Heils tot 1902; vertrek naar Zion City in oktober 1903 en wijding als diaken in juli 1904; terugkeer naar Amsterdam in januari 1906; het spreken in tongen van Wilhelmine op 29 oktober 1907 als begin van de beweging; *Spade Regen* van april 1908 tot 1931; Gerrits geestesdoop in Sunderland in juni 1908 en zijn contacten met Alexander Boddy; het gebouw Immanuël aan de Kerkstraat, de eerste steen van 30 december 1911 en de opening op 1 juni 1912; zijn pacifisme in de Eerste Wereldoorlog; de oprichting van het zendingsgenootschap in 1920; zijn afzetting in 1930 wegens overspel; het overlijden van Wilhelmine Johanna Marie Blekkink op 17 april 1961 in Baarn, 83 jaar oud.

Alleen uit eigen getuigenis of organisatie: wat er precies gebeurde op 29 oktober 1907; Wilhelmines aansporing om naar Sunderland te gaan; Gerrits woorden over zijn ervaring in de pastorie; de genezingen, bevrijdingen en bekeringen in de zomer van 1908; het aantal reizen naar het buitenland; het aantal leden in 1909, de stal aan de Huidekoperstraat en de koopsom van het pand.

Onbevestigd: de bekering van Gerrit in 1888; dat het overspel met meerdere vrouwen was (één bron); dat Gerrit zich aan het eind als de profeet Elia zag (één bron); de precieze datum en plaats van geboorte en overlijden van Gerrit, en de datum en plaats van het huwelijk (niet gevonden). Eén recensie noemt 1867 als geboortjaar; de andere bronnen houden 1868 aan.

Duiding: dat Polman sektariër werd tegen zijn wil, is de stelling van Cornelis van der Laan. Andere historici volgen hem daarin, maar het blijft een duiding van zijn leven.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Pinkstergemeente Amsterdam, "Geschiedenis"
2. Lucepedia, "De pinksterbeweging"
3. Reformatorisch Dagblad, 20 september 2007, "Die zaal'ge vreugd, in dat heilig uur" (via Digibron)
4. David Bundy, recensie van *Sectarian Against His Will* (PentecostalTheology.com)
5. David Bundy, "Between the Reveil and Pentecostalism", *Asbury Theological Journal* 51/2 (1996)
6. Cornelis van der Laan, "International Pentecostal Council (1912-1914)"
7. Cornelis van der Laan, "Protestantse gebedsgenezers in Nederland" (1990, via Digibron)
8. Wapenveld, april 2008, interview met C. van der Laan

9. Stanley Frodsham, With Signs Following, hoofdstuk "Pentecost in Holland" (verslag van G.R. Polman)
10. Assemblies of God, "This Week in AG History: May 29, 1926"
11. Sporen van God, "Pinkstervrouwen"
12. De Eerste Steen, "Kerkstraat 342-344"
13. Amsterdam op de kaart, "Immanuël, Kerkstraat 342-344"
14. Huygens Instituut, Repertorium zending en missie: Pinkster-Zendingsschool
15. Open Archieven, overlijdensakte Wilhelmine Johanna Marie Blekkink, Baarn 1961 (Het Utrechts Archief)
16. Paul N. van der Laan, "Eén van Geest" (Academia)
17. StuCom 0183, "Het doopkleed en ons naakte geloof"
18. Bethel Boskoop, lesbrieven "Geschiedenis van de pinksterbeweging en Bethel" (2024)
19. Maarten J. Aalders, Een handjevol verkenners?
20. Theologie.nl, "Pinksterbeweging: Hier sta ik, het kan ook anders"
21. Wikipedia, "John Alexander Dowie"
22. Wikipedia, "Alexander Boddy"
23. Wikipedia, "Arthur Booth-Clibborn"
24. Bijbel (HSV), Jakobus 5:7

Johannes de Heer: de orgelman die op de Koning wachtte

In november 1895 lag in Rotterdam een meisje van vier ernstig ziek. Ze heette Dina. Haar vader werkte in de Rotterdamse muziekhandel. Hij ging naar de Gereformeerde Kerk in de stad om te vragen of er voor zijn kind gebeden kon worden. Die zondag preekte professor N. van Nes over Psalm 91, de psalm over de schaduw van de Almachtige. De vader vond er troost in. Zijn dochter werd niet beter. Op 3 januari 1896 stierf ze.

Zo staat het in de Duitse biografie die Petrus Huigens in 1967 over hem schreef. Huigens had jaren met hem samengewerkt en baseerde zich grotendeels op wat de vader zelf vertelde. Dat Dina begin 1896 stierf, vier jaar oud, melden ook andere bronnen. De preek en de precieze datum kennen we alleen uit zijn eigen herinnering. Later vatte hij het samen in een zin die Huigens in het Duits optekende: “Het sterfbed van ons kind werd ook het keerpunt van ons leven.”

De vader heette Johannes de Heer. Hij zou de man worden achter de zangbundel die nog altijd zijn naam draagt, en achter het blad *Het Zoeklicht*. Op het hoogtepunt lazen veertigduizend abonnees zijn

blad, dat steeds op één boodschap terugkwam: Jezus komt terug. Hij stond aan de wieg van de christelijke radio in Nederland. Hij werd vierennegentig.

Maar in januari 1896 was hij een vader die een kind had begraven, en die niet wist of hij zelf wel van God was.

DE ZOON VAN DE SMID

Johannes de Heer werd geboren op 23 mei 1866 in Rotterdam. Zijn vader was smid. Zijn moeder stierf toen hij ongeveer een jaar oud was. Volgens een artikel in *Het Zoeklicht* uit 2011 was zij een bid-dende vrouw, en behandelde zijn stiefmoeder hem daarna als haar eigen kind. Dat laatste komt uit de kring van zijn eigen beweging. Een tweede bron heb ik er niet voor gevonden.

Over de kerk van zijn jeugd zijn de bronnen het niet eens. Het Zoek-licht spreekt van een oud-gereformeerd gezin. Andere bronnen noe-men hem van huis uit hervormd. Ik laat het hier open.

Zijn vader wilde dat hij in de smederij kwam werken. Dat paste niet bij hem. Johannes was muzikaal. Volgens een levensschets op een Rotterdamse familiewebsite kochten zijn ouders een klein serafine-orgeltje, en kreeg hij les van een bevriende scheepsmaker. Geld voor echte muziekles was er niet. De rest leerde hij zichzelf.

Hij ging naar de lagere school tot zijn elfde. Op zijn twaalfde of der-tiende, de bronnen verschillen een jaar, kwam hij in de leer bij de muziekhandel van Lichtenauer in Rotterdam. Zo begon een leven tussen orgels, harmoniums en bladmuziek.

In 1886 werd hij eerste bediende bij de muziekfirma Alsbach & Co, ook in Rotterdam. Hij was twintig. Op 30 oktober 1889 trouwde hij met Catharina Frederika Beindorff. In februari 1891 werd hun doch-ter Dina geboren.

Het huwelijk was gelukkig, zo schreef Het Zoeklicht later. Geestelijk was het arm, voegde het blad eraan toe. Hij twijfelde over de uitverkiezing, de vraag of God hem wel had gekozen. Die twijfel maakte hem onverschillig. Hij wilde eerst nog genieten van het leven. In zijn vrije tijd speelde hij schaak.

Ken jij die twijfel? De vraag of het evangelie ook voor jou bedoeld is, kan iemand jarenlang op afstand houden. Bij Johannes de Heer deed hij dat tot zijn dertigste.

Er overleed in het gezin ook een zoontje, binnen negen maanden na zijn geboorte. Het Zoeklicht noemt dat verlies vóór de dood van Dina, een andere bron erna. Hoe het precies ging, weet ik niet. Vast staat dat het jonge gezin twee kinderen verloor, en dat er later nog een zoon en een dochter kwamen.

EEN ZONDAGAVOND IN 1896

Na de dood van Dina veranderde er iets. Hij begon de Bijbel te lezen in plaats van te schaken. Hij zocht. Volgens zijn eigen verhaal was het op een zondagavond in het voorjaar van 1896 dat hij God vroeg of hij Zijn kind mocht worden. De precieze datum wist hij later zelf niet meer. Vanaf die avond geloofde hij dat Jezus Christus zijn Verlosser was. De volgende dag, vertelde hij, voelde hij een grote vreugde.

In zijn zoektocht kwam hij ook bij de Zevendedags Adventisten terecht. Hij bleef er enkele jaren, volgens een overzicht van 1896 tot 1902. Toen nam hij afscheid. Hij legde zijn vertrek uit in een brochure met de titel *Waarom ik op zaterdag niet meer gesloten ben*. Later wees hij elke verwantschap met de adventisten af, zo noteerde het Reformatorisch Dagblad in 1979.

Ik vind het mooi dat dit zo open in zijn levensverhaal staat. Hij zocht, hij ging een weg die hij later verliet, en hij schaamde zich er niet voor om dat uit te leggen.

HARMONIUMS AAN HUIS

Bij Alsbach kon hij niet blijven. Volgens de Rotterdamse levensschets stond hij niet meer achter de muziek die hij daar moest verkopen. In 1898 begon hij voor zichzelf, een muziekwinkel aan huis. Hij gaf orgelles, gaf bladmuziek met christelijke liederen uit en verkocht harmoniums.

Een muziekzaak met zijn naam bestaat nog. Joh. de Heer schrijft op haar website dat haar geschiedenis in 1898 in Rotterdam begon. Ze verkoopt nog steeds orgels.

Rond 1902 kwam hij in contact met de Rotterdamse stadsevangelisatie Jeruël. In 1903 sloot hij zich daar aan. Hij begeleidde er de samenzang.

EEN TEKST OP EEN WITTE MUUR

Volgens de Rotterdamse levensschets besloot hij in het voorjaar van 1903 een eigen zangbundel te maken. Hij reisde naar Londen en vond daar in Paternoster Row, de straat van de boekhandels en uitgevers, een Engelse liedbundel die hem op weg hielp. In december 1903 lag de kopij klaar, met 673 nummers. Veel liederen kwamen uit de Engelse bundel *Victory Songs*, vertaald door hemzelf en door anderen.

Toen kwamen de berichten uit Wales. In 1904 brak daar een opwekking uit, met Evan Roberts als bekendste gezicht. De Heer reisde erheen. Over de datum verschillen de bronnen. Huigens spreekt van het najaar van 1904. Het Zoeklicht en de Rotterdamse levensschets

noemen 17 februari 1905, toen hij met enkele vrienden vanuit Vlissingen vertrok. Een van hen was T. van Essen.

In Wales gebeurde iets wat hij zijn leven lang zou vertellen. Tijdens een getuigenisavond, mogelijk in Briton Ferry, zag hij volgens zijn eigen verhaal woorden op een witte muur verschijnen. Niemand anders zag ze. Het was een zin van koning Hiram aan Salomo, over het hout voor de tempel: *Maar dan moet u mijn wens uitvoeren door voedsel voor mijn huis te geven.* (1 Koningen 5:9).

Wat de tekst voor hem betekende, vertellen de bronnen niet helemaal gelijk. Bij Huigens werd het de bevestiging dat hij zich volledig als evangelist moest inzetten. In de andere verhalen bevestigde het zijn plan met de liederen: voedsel voor Gods huis. Misschien hoorde het voor hem bij elkaar. Volgens Huigens heeft hij er nooit aan getwijfeld.

Dit verhaal kennen we alleen uit zijn eigen getuigenis. Er was een vriend bij, maar een verslag van die vriend heb ik niet gevonden. Hoe God precies tot hem sprak, kan ik niet controleren. Wel wat er daarna gebeurde.

VIJFDUIZEND BOEKJES

De eerste uitgave van de bundel verscheen in 1904 of 1905. Ook daarover zijn de bronnen het niet eens. De eerste druk met muziek telde vijfduizend exemplaren. Hij werd voor het eerst gebruikt op een conferentie in Hilversum.

Daarna ging het hard. Het voorwoord bij de achttiende druk, ondertekend in Driebergen in het voorjaar van 1955, sprak van 185.000 exemplaren met muziek en 640.000 tekstuitgaven. In 2016 telde het Reformatorisch Dagblad meer dan dertig drukken en ruim 300.000 muziekbundels. De dertigste druk, uit 2004, loopt tot nummer 1011.

Het waren eenvoudige liederen. Ze gingen over Jezus, over het kruis, over de hemel en over de wederkomst. Theologen en letterkundigen hadden kritiek op de verzen, en De Heer verdedigde ze. Ook later bleven er vragen. Sommige liederen hebben een remonstrantse kleur, en in bevindelijk gereformeerde kringen werd soms gezegd: zing dat vers maar niet.

Maar de liederen bleven. Ze werden gezongen in evangelisatiezalen, in gezinnen rond het harmonium, bij de Evangelische Omroep en op begrafenissen. In 2016, honderdvijftig jaar na zijn geboorte, werd het Groot Johannes de Heer Koor opgericht.

EEN TENT IN APELDOORN

Na Wales werd De Heer evangelist. Wat volgde, kennen we vooral uit de biografie van Huigens. Volgens hem kwamen er na zijn terugkeer veel mensen tot geloof. Hij noemt een christelijke jongemannenvereniging met tweehonderd leden.

In 1906 ontstond volgens Huigens een Nederlandse tentzending, gedragen door een comité van christenen uit verschillende kerken. De Heer trok met de tent van plaats naar plaats. In september 1906 zou de tent in Apeldoorn officieel zijn geopend in aanwezigheid van koningin Wilhelmina. In 1908 werd hij leider van de stadszending in Den Haag. In 1910 reisde hij met een Duitse groep naar Palestina.

Ik noem deze feiten omdat ze in de enige uitgebreide biografie staan. Een tweede bron heb ik er niet voor gevonden. Zeker het verhaal over de koningin zou ik graag in een krant uit 1906 terugzien.

ZEVEN MENSEN IN ZEIST

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef neutraal. De Heer zag dat mensen in onzekere tijden meer openstonden voor het evangelie. Hij begon te spreken over de tekenen der tijden.

Hij schreef artikelen over de wederkomst van Christus in het blad *Maran-Atha*. Later trok hij zich daar terug, omdat er stukken verschenen waar hij het niet mee eens was.

Maranatha betekent: de Heer komt. Volgens Zoeklicht-redacteur J. Kits was het de roep van de eerste christelijke gemeente. Het laatste boek van de Bijbel sluit met die roep: *Ja, Ik kom spoedig. Amen. Ja, kom, Heere Jezus!* (Openbaring 22:20). Dat woord werd de rode draad van zijn verdere leven.

In 1915 werd hij ernstig ziek. Hij was negenenveertig en woonde aan de Herenstraat in Zeist. Volgens Huigens rekende iedereen op zijn dood en was de begrafenis al besproken. Na gebed herstelde hij. Hij ervoer het als een nieuwe levensopdracht. Dat hij in die jaren zwaar ziek was, bevestigt ook Het Zoeklicht. Het blad voegt eraan toe dat hij daarna vaak zwak bleef.

Na zijn herstel begon hij in Zeist een Maranatha-avond. Er kwamen zeven mensen. Volgens Huigens groeide het uit tot grote bijeenkomsten, uiteindelijk in de kerk van de Hernhutter Broedergemeente in Zeist. In 1920 volgde een Maranatha-conferentie in Arnhem, in 1921 in Doetinchem en Den Helder. In juli 1927 was er in Zeist de eerste Maranatha-tentdag. Voor de Tweede Wereldoorlog leidde hij grote conferenties in Zeist en Utrecht. Ook die gegevens komen uit de biografie van Huigens.

Godsdienstwetenschapper S.J. Vellenga schreef er in 1998 over als de Maranathabeweging van Johannes de Heer. Hij wilde er geen kerk van maken. Hij bleef zijn hele leven lid van de Nederlandse Hervormde Kerk en ging daar aan het avondmaal. Hij sprak veel in Vrije Evangelische Gemeenten en bij het Leger des Heils. Zijn bedoeling was de verwachting van de wederkomst terug te brengen in de kerken die er al waren.

1 JULI 1919

In juni 1919 zette De Heer advertenties in kranten. Hij kondigde een nieuw christelijk blad aan, dat twee keer per maand zou verschijnen. Er kwamen ongeveer vijfduizend aanvragen binnen. Op 1 juli 1919 verscheen het eerste nummer van *Het Zoeklicht*, acht pagina's dik. Het ging eerst mee als bijblad van *De Amsterdammer*.

In dat eerste nummer schreef hij dat het blad zich vooral wilde bezighouden met het onderzoek van de profetieën, in verband met wat er in de wereld gebeurde. Huigens citeert er een zin uit die zijn toon goed laat horen: de tijd van gezellige beschouwingen en stichtelijke verhaaltjes was voorbij.

Volgens Huigens ging *De Amsterdammer* in 1922 failliet. De Heer nam de verspreiding zelf ter hand. Het blad had toen al tienduizend abonnees. Hij gaf het verder in eigen beheer uit. In de jaren dertig kwam de oplage op dertigduizend en soms op veertigduizend. Dat laatste getal noemde het Reformatorisch Dagblad in 1979 ook. Er verscheen volgens Huigens zelfs een Russische editie.

Rond zijn vijfenvijftigste, omstreeks 1921, verhuisde hij naar een villa in Driebergen. Daar zou hij de rest van zijn leven wonen.

ISRAËL, LANG VOOR 1948

Al vóór de Eerste Wereldoorlog schreef De Heer over de terugkeer van het Joodse volk naar het land van Israël. In 1918 verscheen in Rotterdam zijn brochure *Israëls herstel en terugkeer naar Palestina*. Hij betoogde daarin dat de profetieën over Israël letterlijk in vervulling zouden gaan. Het boekje werd tot in 1990 herdrukt.

Volgens Huigens zag hij het nationale herstel van Israël als een teken van de eindtijd. Eerst zou het volk in ongeloof terugkeren, daarna

zou er geestelijke vernieuwing komen. In 1937 gaf hij in een enquête een duidelijk ja op de vraag of het Joodse volk een toekomst had.

Hij maakte het nog mee dat in 1948 de staat Israël werd uitgeroepen. Wat hij daar zelf over schreef, heb ik niet kunnen nagaan. Wel bleef Israël het grote thema van *Het Zoeklicht*, ook na zijn dood.

Niet iedereen was enthousiast. Kerken hadden vanaf het begin kritiek op het blad: het zou eenzijdig zijn en weinig oog hebben voor de belijdenisgeschriften. Een recensent in de jaren dertig noemde hem een radicale figuur. Dezelfde recensent zag ook waar zijn kracht zat. De macht die hij over de menigte had, schreef hij, kwam door de “muzikale bezieling” die van hem uitging.

EEN STEM DOOR DE ETHER

Op 4 april 1924 sprak De Heer voor de Hilversumsche Draadloze Omroep. Zijn toespraak heette *Hoe wij door de draadloze de geestelijke dingen verstaan*. Huigens noemt het de eerste Bijbelstudie die een Nederlander via de radio hield. Dat heb ik niet onafhankelijk kunnen controleren.

Op 15 november 1924 werd in Den Haag de Nederlandsche Christelijke Radio Vereeniging opgericht, de NCRV. Meerdere bronnen zeggen dat De Heer aan de wieg ervan stond. Hij zat volgens Huigens lang in het uitvoerend comité. Volgens de Rotterdamse levensschets verzorgde hij voor de oorlog 155 uitzendingen en bijna honderd liederenuurtjes. Hij zong ook zelf.

Zo kwamen zijn stem en de liederen uit zijn bundel in huiskamers waar nooit een evangelist over de vloer kwam. Niet overal was dat welkom. In een familieverhaal op de Rotterdamse website komen ouderlingen langs om bezwaar te maken tegen de radio. De moeder des huizes liet De Heer gewoon doorzingen.

WEDUWNAAR IN DRIEBERGEN

In 1928 stierf zijn vrouw Catharina. Ze waren bijna veertig jaar getrouwd. Over de jaren daarna is minder bekend. Volgens Huigens leefde hij volgens een strak dagschema. Hij schreef veel. Huigens spreekt van meer dan vijftig titels, met vertalingen in onder meer het Duits, Zweeds en Russisch. Zijn boek *Het duizendjarig vrede-rijck* gold in zijn beweging als standaardwerk en werd nog in 1984 herdrukt.

In mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. De samenwerking met Huigens hield toen op. Hoe het Zoeklicht door de bezettingsjaren kwam, heb ik in de bronnen niet gevonden.

Na de oorlog bleef hij spreken en schrijven, tot op hoge leeftijd. Volgens Huigens kregen zijn zeventigste, tachtigste en negentigste verjaardag veel aandacht in kranten en op de radio. Bij zijn negentigste verjaardag, in 1956, stuurde de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk hem een gelukwens. Voor een man die zo vaak kritiek uit de kerken had gekregen, zei dat iets. Volgens Huigens kreeg hij ook een koninklijke onderscheiding, in de Orde van Oranje-Nassau.

Johannes de Heer stierf op 16 maart 1961 in Driebergen. Hij was vierennegentig. Huigens schrijft dat hij op zijn sterfbed nog werd aangevochten. Meer vertelt hij er niet over.

Hij werd begraven op de Oude Algemene Begraafplaats in Driebergen, in het familiegraf. Op zijn grafmonument staat een regel uit zijn eigen bundel, uit lied 523.

Wat bleef, is groter dan hijzelf. *Het Zoeklicht* werd een vereniging, met conferenties door heel het land. Het centrum kwam later in Het Brandpunt, een rijksmonument in de bossen bij Doorn, waar met Pinksteren 1976 een kapel werd geopend. In 1984 vierde de vereni-

ging haar vijfenzestigjarig bestaan met ruim drieduizend bezoekers. Een kleinzoon, Lex de Heer, sprak er. Het blad verschijnt nog steeds.

De muziekzaak met zijn naam bestaat nog. Het koor dat zijn naam draagt, zingt nog. En in veel huizen staat nog een versleten bundel in de kast, met een harmonium of een piano ernaast.

NEEM DE NAAM VAN JEZUS MEDE

Ik denk aan de jonge vader in Rotterdam, in de winter van 1895 op 1896. Een man die schaak speelde, muziek verkocht en niet zeker wist of God hem wel wilde. Een kind dat ziek werd. Een preek over Psalm 91 die troost gaf, maar geen genezing. Je zou verwachten dat zo iemand bitter werd.

Hij begon te lezen. Hij begon te zoeken. En de man die zijn dochter niet terugkreeg, ging de rest van zijn leven vertellen dat er een dag komt waarop de Heer terugkomt en alles nieuw maakt. Ik weet niet of hij het zo bedoelde. Maar ik hoor het verdriet van 1896 door die verwachting heen.

Het Zoeklicht noemt als zijn levensmotto de regel: "Neem de Naam van Jezus mede in een wereld vol van kwaad."

Op een begraafplaats in Driebergen staat zijn graf, met een regel uit lied 523. En ergens in het land, in een huiskamer of een kerkzaal, slaat iemand dezelfde bundel open.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 23 mei 1866 in Rotterdam als zoon van een smid; opleiding in de Rotterdamse muziekhandel (Lichtenauer, Alsbach); huwelijk op 30 oktober 1889; de dood van zijn dochtertje begin 1896; tijdelijke aansluiting bij de Zevendedags Adventisten; eigen muzikwinkels aan huis vanaf 1898 (een zaak met zijn naam, begonnen in 1898 in Rotterdam,

bestaat nog); aansluiting bij de evangelisatie Jeruël (1903); de reis naar de opwekking in Wales; de zangbundel (eerste druk 1904 of 1905) en haar oplagen; de ernstige ziekte rond 1915; *Het Zoeklicht* vanaf 1 juli 1919, eerst als bijblad van *De Amsterdammer*, met op het hoogtepunt rond de veertigduizend abonnees; de brochure over Israël uit 1918; de radiotoespraak in april 1924 en zijn rol bij het ontstaan van de NCRV; levenslang lidmaatschap van de Hervormde Kerk; de gelukwens van de synode in 1956; overlijden op 16 maart 1961 in Driebergen en begrafenis daar.

Alleen uit eigen getuigenis of eigen kring: de preek van prof. Van Nes over Psalm 91 en de exacte sterfdatum van Dina; zijn twijfel over de uitverkiezing en het schaken; de bekering op een zondagavond in 1896; de tekst op de witte muur in Wales; de stiefmoeder als liefdevolle opvoeder; het herstel na gebed in 1915 en de Maranatha-avond met zeven mensen; de aanvechting op zijn sterfbed; zijn levensmotto.

Onbevestigd: de opening van de tent in Apeldoorn in aanwezigheid van koningin Wilhelmina (1906), de stadszending in Den Haag (1908), de reis naar Palestina (1910), de conferenties van 1920, 1921 en 1927, de Russische editie van het blad, de Orde van Oranje-Nassau en de aanspraak dat hij de eerste radiobijbelstudie van Nederland hield (alleen de biografie van Huigens); de aantallen radio-uitzendingen (één bron); de kerk van zijn jeugd (oud-gereformeerd of hervormd); de volgorde van de dood van zijn twee kinderen; het precieze jaar van de eerste druk van de bundel en de datum van de reis naar Wales.

Duiding: het centrum van Het Zoeklicht in Doorn kwam pas na zijn dood; hij woonde vanaf ongeveer 1921 in Driebergen. Of het woord op de muur in Wales van God kwam, is een geloofsvraag. Dat hij er de rest van zijn leven naar handelde, staat vast.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. P. Huigens, *Johannes de Heer*, Zeugen des gegenwärtigen Gottes 176 (1967)
2. Henk Schouten, "Johannes de Heer, 23 mei 1866-16 maart 1961", Zoeklicht 2011
3. Marten Mulder, "Heer, Johannes de", Stichting Dodenakkers.nl
4. "Johannes (Johan) de Heer kwam ook uit Rotterdam", engel-friet.net
5. "Johannes de Heer", Prijs met Johannes de Heer
6. Reformatorisch Dagblad, 9 augustus 1979, "Joh. de Heers Zoeklicht viert zestigjarig bestaan" (Digibron)
7. Reformatorisch Dagblad, 27 augustus 1984, "Het Zoeklicht herdacht stichting door De Heer" (Digibron)
8. Jaco van der Knijff, "Bundel Johan de Heer bleef", Reformatorisch Dagblad, 28 mei 2016 (Digibron)
9. Bibliotheek.nl, *Israëls herstel en terugkeer* (oorspronkelijk 1918)
10. Boekbespreking van P.H. Ritter jr., *Joh. de Heer* (DBNL)
11. DBNL, "Oprichting VARA volgt na NCRV"
12. Joh. de Heer muziekinstrumenten, "Our team"
13. Joh. de Heer muziekinstrumenten, 125 jaar
14. Groot Johannes de Heer Koor, "Over ons"
15. MAX Vandaag, "Het Groot Johannes de Heer Koor"
16. Zoeklicht, "Welkom in de Brandpunt Kapel"
17. S.J. Vellenga, "Apocalyptiek in Nederland in de twintigste eeuw: De Maranathabeweging van Johannes de Heer" (UvA-DARE)

Corrie ten Boom: de vrouw achter de valse kast

Op maandag 28 februari 1944 viel de Sicherheitsdienst binnen in een oud huis aan de Barteljorisstraat in Haarlem. Beneden zat een horlogewinkel. Boven woonde de familie Ten Boom. Die dag werden ruim dertig mensen opgepakt, onder wie een vader van vierentachtig en twee dochters van achteenvijftig en eenenvijftig.

De mensen naar wie de mannen zochten, vonden ze niet. Ze zaten met z'n zessen achter een extra muur in de slaapkamer van de jongste dochter: twee Joodse mannen, twee Joodse vrouwen en twee mensen uit het verzet. De ruimte was ongeveer tweeënhalve meter lang en zeventig centimeter breed. Je kwam er binnen via een linnenkast. Terwijl de SD het huis bewaakte, bleven ze daar zitten. Na ruim zevenenzeventig uur haalden twee politieagenten uit het verzet, Jan Overzet en Theo Ederveen, hen eruit.

Drie van de vier Joodse onderduikers hebben de oorlog overleefd.

De jongste dochter heette Corrie. Ze was eenenvijftig. Ze zou Scheveningen, Vught en Ravensbrück meemaken, en haar vader en haar zus verliezen. En ze zou na de oorlog ruim dertig jaar de wereld rondreizen met één boodschap: Gods liefde is dieper dan de diep-

ste put. Haar boek *The Hiding Place* werd een wereldwijde bestseller en daarna een film.

Maar het begon met een winkel waar al ruim honderd jaar klokken tikten.

HONDERD JAAR KLOKKEN EN GEBED

In 1837 opende Willem ten Boom een klokken- en horlogewinkel in het huis aan de Barteljorisstraat. Het pand was rond 1600 gebouwd voor de schout van Haarlem. Willem woonde met zijn gezin boven de zaak. Volgens het Corrie ten Boom Huis begon hij in 1844 een gebedsgroep voor het Joodse volk en de vrede van Jeruzalem. Het museum vertelt dat drie generaties Ten Booms daar honderd jaar voor hebben gebeden. Die overlevering komt uit de familie zelf, maar ze verklaart wel iets van wat er later in dat huis gebeurde.

Willems zoon Casper, geboren in 1859, werd ook horlogemaker. In 1884 trouwde hij met Cornelia Luitingh en ze gingen in Amsterdam wonen, waar Casper een eigen zaak begon. Ze kregen vijf kinderen. Betsie werd geboren in 1885, Willem in 1886 en Nollie in 1890. Een zoontje, Hendrik Jan, stierf in 1888 toen hij zes maanden oud was.

Op 15 april 1892 werd de jongste geboren, een maand te vroeg. Ze kreeg de namen Cornelia Arnolda Johanna en werd Corrie genoemd. Volgens het museum was het Goede Vrijdag. Waar ze geboren werd, is minder zeker dan je zou denken. Het museum en het Holocaust Memorial Museum in Washington zeggen Amsterdam, en dat past bij de tijdlijn van het gezin. Andere bronnen noemen Haarlem.

In 1897 verhuisde het gezin naar Haarlem. Casper nam de winkel van zijn vader over. Corrie groeide op boven de zaak, in een huis dat de familie de Beje noemde, naar de straatnaam.

DE EERSTE VROUW MET EEN HORLOGEDIPLOMA

Corrie werd ook horlogemaker, en ze werd de eerste vrouw in Nederland met een diploma als horlogemaker. Het museum en de Haarlemse krant noemen 1924. Engelstalige naslagwerken noemen 1922. Over het feit zelf zijn de bronnen het eens.

Het huis was altijd vol. In de jaren twintig en dertig nam het gezin kinderen van zendelingen in huis, zo vertelt het museum. Moeder Cornelia stierf, volgens het museum in oktober 1921. Betsie, die zwak van gezondheid was, deed het huishouden. Corrie werkte in de winkel naast haar vader.

Vanaf de jaren twintig begon Corrie clubs voor meisjes. Ze gaf er Bijbelonderwijs, en de meisjes deden er aan muziek, toneel en handwerk. Toen Duitsland in mei 1940 Nederland binnenviel, werden die clubs verboden.

Haar broer Willem was predikant geworden. In 1928 promoveerde hij in Leipzig op een proefschrift over het opkomende antisemitisme in Duitsland en Frankrijk, zo meldt het museum.

EEN BORD IN DE ETALAGE

Volgens het museum begonnen Corrie en Betsie in 1941 met verzetswerk. Via de familie vonden veel Joodse mensen een onderduikadres. Corrie ging adressen bekijken voordat er iemand naartoe werd gestuurd. Ze regelde bonkaarten voor mensen die ondergedoken zaten.

In het voorjaar van 1943 kwamen er mensen in het huis zelf wonen. Een van de eersten was Hans Poley, een student die zich niet wilde melden toen de Duitsers oud-militairen terugriepen in krijgsgevangenschap. Een ander was Meijer Mossel, voorzanger van de Joodse gemeente in Amsterdam. In huis noemden ze hem Eusie.

Er woonden in 1943 en 1944 meestal vijf of zes onderduikers tegelijk. Met hulp van het verzet werd in Corries slaapkamer een extra muur gebouwd. Daarachter zat de schuilplaats, de Engelenbak, met een radio om naar Radio Oranje te luisteren. In de etalage stond een klein driehoekig bord van het horlogemerken Alpina. Zolang het er stond, was het veilig om binnen te komen.

Rond het huis groeide een netwerk, dat later de BéJé-groep werd genoemd. Volgens het Holocaust Museum in Houston kwamen er zo'n tachtig verzetsmensen geregeld over de vloer.

Hoeveel mensen er door dit werk gered zijn, weet niemand precies. Het museum schrijft dat de familie, haar vrienden en de BéJé-groep "waarschijnlijk zo'n 800 Joden en andere voortvluchtigen" hebben gered. Bij haar dood noemde haar woordvoerder in Amerika ruim zevenhonderd. Het Holocaust Memorial Museum houdt het op honderden. Ik noem het getal 800 hier omdat het overal rondgaat, maar het is een schatting uit de kring rond de familie. Een telling met namen heb ik niet gevonden.

MAANDAG 28 FEBRUARI 1944

Toen kwam de dag van de inval. De familie was verraden. Volgens het museum en *The Hiding Place* was de verrader een Nederlander, Jan Vogel. Wat er na de oorlog met hem gebeurde, komt verderop.

Hoeveel mensen er die dag precies zijn opgepakt, verschilt per bron. Het museum en het Holocaust Memorial Museum spreken van ongeveer dertig, het monumentenregister van het Nationaal Comité 4 en 5 mei van eenentwintig. Onder hen waren Casper, Betsie en Corrie, maar ook Willem, Nollie en Nollies zoon Peter.

De zes in de schuilplaats bleven onontdekt. Ruim zevenenveertig uur later waren ze vrij.

TIEN DAGEN

Casper ten Boom was vierentachtig. Het monument in Haarlem noemt hem oud-voorzitter van de Kamer van Koophandel. Hij werd naar de gevangenis in Scheveningen gebracht. Op 9 maart 1944 stierf hij in Den Haag. Volgens het Holocaust Memorial Museum lag hij op een gang in een ziekenhuis. Hij had negen of tien dagen in gevangenschap doorgebracht. Na de oorlog werd hij herbegraven op het Nationaal Ereveld in Loenen.

Corrie en Betsie zaten in de gevangenis van Scheveningen, die het Oranjehotel werd genoemd. Willem kwam later weer vrij, en ook Nollie overleefde de oorlog.

Op 6 juni 1944 werden de twee zussen overgebracht naar kamp Vught in Brabant. In september 1944 werden veel gevangenen van Vught naar Duitsland overgebracht. Corrie en Betsie gingen in een veewagen. Op 8 september kwamen ze aan in Ravensbrück, een concentratiekamp voor vrouwen.

DANK GOD VOOR DE VLOOIEN

Wat er in Ravensbrück gebeurde, kennen we bijna helemaal uit het verslag van Corrie zelf. Ze schreef over die tijd in *Gevangene en toch*, haar eerste boek, en veel later in *The Hiding Place*. Ik vertel het zoals zij het vertelde.

De barak waar de zussen terechtkwamen, was overvol en vergeven van de vlooiën. Corrie wist niet hoe ze daar moest leven. Betsie wist het wel. Die dag hadden ze samen gelezen uit de eerste brief aan de Thessalonicenzen, uit een Bijbeltje dat ze langs de controle hadden gesmokkeld. Daar staat: *Dank God in alles. Want dit is de wil van God in Christus Jezus voor u.* (1 Thessalonicenzen 5:18). Betsie wilde God danken voor alles in die barak: dat ze samen waren, dat ze een Bij-

bel hadden, dat er zoveel vrouwen waren die het evangelie nodig hadden. En voor de vlooiën.

Later kwam Betsie te werken in de ruimte waar de zwakste vrouwen sokken breiden voor Duitse soldaten. De bewaaksters kwamen daar niet binnen. Volgens Corrie hoorde Betsie een van hen zeggen dat het daar wemelde van de vlooiën. Zo konden de vrouwen in die ruimte vrij samen de Bijbel lezen en bidden.

Kun jij danken voor iets waar je nog geen enkele reden voor ziet? Betsie deed het voordat ze wist waar het goed voor was.

Ook het verhaal van het vitaminenflesje komt uit het boek. Corrie had een flesje Davitamon bij zich, vitaminedruppels. Ze deelde ervan uit aan zieke vrouwen in de barak. Het flesje bleef druppelen, schreef ze, veel langer dan kon. Betsie dacht aan de weduwe in de Bijbel van wie de kruik olie niet leeg raakte. Toen een Nederlandse vrouw die in het kampziekenhuis werkte, Mien, gisttabletten begon mee te brengen, kwam er op een dag geen druppel meer uit.

Deze verhalen zijn bekend geworden over de hele wereld. Ze komen uit het verslag van Corrie, en er is niemand anders die ze kon navertellen. Zo moet je ze ook lezen: als haar getuigenis.

EEN HUIS MET GROENE VERF

Betsie werd steeds zieker. Ze had al haar leven lang een zwakke gezondheid. Volgens Corrie praatte Betsie in die weken over wat ze na de oorlog moesten doen. Ze zag een groot huis voor zich waar mensen die beschadigd uit de kampen kwamen, konden herstellen. En ze zag een kamp in Duitsland, met bloembakken aan de ramen en heldergroene verf, waar mensen weer zouden leren liefhebben. Corrie heeft die woorden later beschreven als visioenen die uitkwamen.

Betsie ten Boom stierf op 16 december 1944 in Ravensbrück. Ze was negenenvijftig. In *The Hiding Place* staan woorden die Betsie haar in die laatste dagen meegaf: er is geen put zo diep, of Gods liefde is nog dieper. Het museum noemt die zin de kern van wat Corrie daarna overal vertelde. Ook dat woord kennen we alleen uit haar eigen verslag.

EEN FOUT OP EEN LIJST

Twaalf dagen later, rond 28 december 1944, werd Corrie vrijgelaten. Over de precieze dag zijn de bronnen het oneens: het museum noemt 28 december, andere bronnen de 30e of 31e. Het Holocaust Memorial Museum schrijft alleen dat ze eind december vrijkwam en op 1 januari 1945 in Berlijn was. Volgens haar boek moest ze eerst in de ziekenbarak blijven tot haar gezwollen benen beter waren. Daarna reisde ze per trein terug naar Nederland en ging ze naar het huis van haar broer Willem.

Waarom ze vrijkwam, is nooit helemaal opgehelderd. Corrie vertelde dat ze pas in 1959 hoorde dat het om een administratieve fout ging. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei schrijft dat ze “waarschijnlijk” door een fout vrijkwam. Een document dat dit bewijst, heb ik niet gevonden.

Er gaat een nog sterker verhaal rond: dat vlak na haar vrijlating alle vrouwen van haar leeftijd in de gaskamer zijn omgebracht. Sommige bronnen zeggen een week later, haar woordvoerder zei in 1983 de dag erna. Ravensbrück kreeg rond die tijd inderdaad een gaskamer, maar ook de datum daarvan verschilt per bron. Dit verhaal is niet met stukken bevestigd. Ik laat het daarom open.

EEN BRIEF AAN JAN VOGEL

De oorlog had haar familie zwaar getroffen. Haar neef Christiaan, Kik, de zoon van Willem, stierf in april 1945 in Duitse gevangenschap. Hij was vierentwintig. Willem zelf overleed kort na de oorlog. Het monument in Haarlem noemt april 1946, andere bronnen december 1946.

Direct na de bevrijding kreeg Corrie de beschikking over villa Schapenduinen in Bloemendaal. Ze maakte er een herstelhuis van voor mensen die uit kampen en gevangenissen kwamen. Volgens sommige bronnen nam ze er ook mensen op die met de bezetter hadden samengewerkt. Het eerste huis uit Betsies woorden stond er.

Volgens het museum schreef Corrie op 19 juni 1945 aan Jan Vogel, de man die haar familie had verraden. Ze vergaf hem. Het museum vertelt ook dat Vogel tot geloof kwam en daarna ter dood werd gebracht. Over dat laatste moet ik eerlijk zijn. Ik heb geen vonnis, geen proces-verbaal en geen bericht van een executie gevonden. De brief en de vergeving komen uit Corries eigen kring. Wat er van Vogel is geworden, blijft hier onbevestigd.

EEN KELDER IN MÜNCHEN

In 1946 reisde Corrie voor het eerst naar Amerika. Ze bleef tien maanden in de Verenigde Staten en Canada. In 1947 sprak ze in Duitsland.

Wat daar gebeurde, vertelde ze in november 1972 in het blad *Guidposts* en in 1974 in haar boek *Tramp for the Lord*. Het was in een kerk in München, in een kelderruimte met houten stoelen. Ze had gesproken over vergeving: God gooit onze zonden in de diepste zee. Na afloop kwam er een man naar haar toe. Het was een voormalige bewaker uit Ravensbrück. Hij zei dat hij christen was geworden en vroeg haar of ze hem wilde vergeven.

Ze kon haar hand niet optillen, schreef ze. Ze bad in stilte of Jezus haar wilde helpen. Toen stak ze haar hand uit, zonder dat ze er iets bij voelde. Volgens haar verslag ging er op dat moment een warmte door haar heen, en zei ze tegen hem dat ze hem vergaf.

Wie die man was, weten we niet. Het verhaal staat alleen in haar eigen woorden. Maar ze vertelde het niet als een overwinning van zichzelf. Ze vertelde het als iets wat ze niet kon, en wat God deed toen ze gehoorzaamde.

Heb jij iemand bij wie je je hand niet kunt optillen?

DARMSTADT

In 1949 begon Corrie geld in te zamelen om een voormalig kamp in Darmstadt te huren. Het werd een opvangplaats voor vluchtelingen en ontheemden. Het bleef open tot 1960. Het tweede beeld uit Betsies woorden, een kamp in Duitsland waar mensen konden herstellen, had een adres gekregen. Of er ook bloembakken en groene verf waren, vertelt alleen Corries eigen verslag.

Daarna reisde ze. Haar paspoorten liggen in het archief van Wheaton College in Amerika. In 1948 staat er als beroep "Director of a sanatorium", in 1952 "Missionary", in 1963 "authoress" en in 1966 "evangelist". Je kunt haar leven bijna aflezen aan die vier woorden. In 1959 ging ze terug naar Ravensbrück. In 1966 sprak ze op het wereldcongres voor evangelisatie in Berlijn. Over meer dan dertig jaar kwam ze in meer dan zestig landen, op zes continenten.

Op 17 april 1962 werd ze volgens het museum benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Op 12 december 1967 erkende Yad Vashem haar als Rechtvaardige onder de Volkeren. Ze plantte een boom in de tuin van de Rechtvaardigen in Jeruzalem. Veertig jaar later, in 2007, werden ook Casper en Betsie zo erkend. In april 2008

reikte de Israëlische ambassadeur de oorkonde in Haarlem uit aan de familie.

EEN BOEK DAT DE WERELD RONDGING

In november 1971 verscheen *The Hiding Place*. Corrie schreef het samen met John en Elizabeth Sherrill. Het echtpaar was op haar spoor gekomen toen ze onderzoek deden voor *God's Smuggler*, het boek over Broeder Andrew. In 1975 kwam de film, met Jeannette Clift als Corrie en Julie Harris als Betsie.

Hier wil ik even stilstaan bij wat dat boek betekent voor dit hoofdstuk. Veel van wat de wereld over Corrie weet, komt uit *The Hiding Place*: de vlooiën, het flesje, de visioenen, de woorden van Betsie. Het is haar getuigenis, opgetekend door twee schrijvers, bijna dertig jaar na de feiten. Dat maakt het niet onwaar. Het betekent wel dat we het moeten lezen als wat het is: een vrouw die vertelt wat God in haar leven deed.

VIJF STILLE JAREN

In 1977 vestigde Corrie zich in Placentia, in Californië. Ze was vijftientig. In 1978 kreeg ze een beroerte, waarna ze niet meer goed kon spreken. In oktober 1980 volgde volgens het museum een zware beroerte. De vrouw die ruim dertig jaar over de wereld had gesproken, kon nu bijna niets meer zeggen.

Op 15 april 1983 stierf ze, op haar eenennegentigste verjaardag. Het museum noemt elf uur 's avonds. De uitvaart was besloten. Ze werd begraven in Santa Ana, in Californië. Volgens het persbureau UPI had ze achttien boeken geschreven, waarvan er meer dan zeven miljoen waren verkocht.

Vijf jaar later, op 15 april 1988, opende het Corrie ten Boom Huis in Haarlem als museum. Bijna een half miljoen mensen zijn er

sindsdien doorheen gelopen, schrijft het museum. Ze staan in het huis waar zes mensen zevenenveertig uur achter een muur zaten te wachten.

Aan de zijgevel van het huis hangt een plaquette met de namen van haar familie. De laatste regel luidt: "Zij stierven in het geloof dat het beste nog komt."

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 15 april 1892; de horlogewinkel aan de Barteljorisstraat sinds 1837; Corrie als eerste vrouwelijke gediplomeerde horlogemaker in Nederland; onderduikers in huis in 1943 en 1944, de schuilplaats in haar slaapkamer; de inval op 28 februari 1944 en de bevrijding van de zes onderduikers na ruim 47 uur; de dood van Casper op 9 maart 1944; Scheveningen, Vught (vanaf 6 juni 1944) en Ravensbrück (vanaf begin september 1944); de dood van Betsie op 16 december 1944; vrijlating eind december 1944; de dood van Kik in 1945; het herstelhuis in Bloemendaal en het opvangkamp in Darmstadt (1949-1960); erkenning door Yad Vashem op 12 december 1967; *The Hiding Place* (1971) en de film (1975); de verhuizing naar Californië in 1977, de beroertes vanaf 1978 en haar overlijden op 15 april 1983.

Alleen uit eigen getuigenis of organisatie: de gebedsgroep voor Israël sinds 1844; de vlooiën in de barak en Betsies dankgebed; het vitaminenflesje dat bleef druppelen; Betsies visioenen over het huis en het kamp; Betsies woorden over de put en Gods liefde; de administratieve fout als reden voor de vrijlating (door het Nationaal Comité 4 en 5 mei als "waarschijnlijk" overgenomen); de brief aan Jan Vogel van 19 juni 1945; de ontmoeting met de bewaker in München in 1947, met alles wat daar gezegd en gevoeld werd; het ridderschap van 1962 (alleen museum).

Onbevestigd: het aantal van 800 geredde mensen (een schatting van het museum; andere bronnen noemen ruim 700, honderden of tientallen); de bewering dat vrouwen van haar leeftijd kort na haar vrijlating werden vergast (versies spreken elkaar tegen, geen document gevonden); de veroordeling en executie van Jan Vogel en zijn bekering; de exacte dag van haar vrijlating (28, 30 of 31 december); haar geboorteplaats (Amsterdam of Haarlem) en het jaar van haar diploma (1922 of 1924).

Duiding: of het flesje een wonder was en of Betsies woorden visioenen van God waren, is een geloofsvraag. De historische bronnen bevestigen wel dat het herstelhuis en het opvangkamp in Duitsland er na de oorlog echt kwamen.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Corrie ten Boom Huis, Familie ten Boom
2. Corrie ten Boom Huis, Geschiedenis
3. Corrie ten Boom House, The history of the museum
4. United States Holocaust Memorial Museum, Corrie ten Boom
5. Nationaal Comité 4 en 5 mei, Haarlem, Corrie ten Boom Huis
6. Rodi Haarlem, In memoriam: verzetsheldin Corrie ten Boom (91), 18 april 2021
7. Holocaust Museum Houston, The Ten Boom family, rescuer profile
8. UPI, overlijdensbericht, 19 april 1983
9. Women in World History via Encyclopedia.com, Ten Boom, Corrie (1892-1983)
10. New World Encyclopedia, Corrie ten Boom
11. Wheaton College Archives, The Travels of Corrie ten Boom, 1 februari 2019
12. Guideposts Classics: Corrie ten Boom on Forgiveness (november 1972)

13. PBS, The Question of God, Corrie ten Boom
14. Christian History Institute, Clerical error freed Corrie ten Boom
15. EWTN/CNA, Dutch Christian family who saved Jewish refugees honored, 18 april 2008
16. Wikipedia, Corrie ten Boom
17. Wikipedia, Casper ten Boom
18. Wikipedia, Betsie ten Boom
19. Wikipedia, Ten Boom Museum
20. Wikipedia, The Hiding Place (biography)
21. Wikipedia, Ravensbrück concentration camp
22. SparkNotes, The Hiding Place, hoofdstuk 13 en 14
23. SparkNotes, The Hiding Place, hoofdstuk 15 en 16
24. GradeSaver, The Hiding Place, hoofdstuk 13: Ravensbruck
25. COGWA, Give Thanks for Fleas? (met paginaverwijzingen naar The Hiding Place)
26. EverybodyWiki, Jan Vogel (collaborateur)
27. Bible.com, 1 Tessalonicenzen 5:18 (HSV)

Diet Eman: de vrouw met de valse naam

Het was het voorjaar van 1944. In een trein in Nederland zat een jonge vrouw van vierentwintig met een vals persoonsbewijs op zak. Onder haar kleren droeg ze een envelop met illegale papieren: gestolen bonkaarten en spullen om valse persoonsbewijzen te maken voor geallieerde piloten die boven Nederland waren neergeschoten. Bij een controle viel iets op aan haar kaart. Er klopte een detail niet.

Zo vertelde ze het later zelf. Ze werd uit de trein gehaald en kwam terecht tussen zes mannen van de Gestapo. Op dat moment liet een van hen zijn nieuwe regenjas van plastic zien. De anderen keken ernaar. In die paar seconden kreeg zij de kans om de envelop weg te werken. Als die papieren bij haar waren gevonden, had ze dat vrijwel zeker niet overleefd.

Ze noemde dit later het grootste wonder uit haar hele oorlog. Zij zag er de hand van God in.

De vrouw heette Berendina Eman. Iedereen noemde haar Diet. Ze kwam in de gevangenis van Scheveningen terecht en daarna in kamp Vught. Haar verloofde zou ze nooit meer terugzien. Ze werd negenennegentig, woonde de tweede helft van haar leven in de Verenigde Staten en zweeg meer dan dertig jaar over wat ze had

meegemaakt. Toen ze eindelijk begon te vertellen, kwam er een boek, een film, een erkenning door Yad Vashem en een koning die haar een van de nationale helden van Nederland noemde.

Het begon met een jongen die bij haar ouders kwam inwonen.

EEN KOSTGANGER AAN TAFEL

Diet Eman werd geboren op 30 april 1920 in Den Haag. Haar volledige naam was Berendina Roeloffina Hendrika Eman. Ze was de derde van vier kinderen. Haar vader had een bedrijf in woninginrichting. In de crisisjaren van de jaren dertig had dat bedrijf het moeilijk, maar Diet herinnerde zich haar jeugd als gelukkig en vrij. Het gezin was christelijk, ze ging naar een christelijke school en de kerk hoorde bij het gewone leven.

In 1937 kwam er een jongeman in huis wonen. Hij heette Hein Sietsma. Hij was op 15 oktober 1919 geboren in Marum, in het Groningse Westerkwartier, en kwam uit een groot Fries gezin. Zijn vader Jilt had dertien kinderen uit twee huwelijken. In 1936 was Heins moeder overleden. Hein had werk gevonden in Den Haag, als kantoorbediende bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij, en de familie Eman, die hij via de kerk kende, nam hem op.

Volgens Christianity Today, dat in 2015 over haar schreef, was Diet in het begin helemaal niet blij met die kostganger. Dat veranderde. De twee werden verliefd en verloofden zich.

Diet ging na school werken bij een bank in Den Haag. Daar leerde ze collega's kennen, onder wie een Joodse collega die viool speelde. Hij heette Herman. Zijn naam komt later in dit verhaal terug, omdat alles met hem begon.

VIJF DAGEN IN MEI

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. Diet was twintig. Hein werd als soldaat opgeroepen. Het Nederlandse leger hield vijf dagen stand. Na het bombardement op Rotterdam gaf Nederland zich over en koningin Wilhelmina week uit naar Engeland. Volgens de navertelling van Diets eigen boek werd Hein kort gevangengenomen en daarna weer vrijgelaten.

Al snel begonnen Diet, Hein en een paar vrienden met iets kleins. Ze luisterden naar de verboden uitzendingen van de BBC en verspreidden het nieuws. Diet typte de berichten uit.

Voor deze jonge christenen lag dat niet vanzelf. Er waren andere Nederlandse christenen die zeiden dat een christen zich moet onderwerpen aan de overheid, ook aan een bezetter. Diet en Hein lazen samen de Bijbel om te weten wat God van hen vroeg. Ze kwamen tot een andere slotsom. Hun trouw lag bij koningin Wilhelmina, en die trouw zagen ze als een plicht tegenover God. Zo staat het in haar boek, zo vertelden anderen het na.

Hoe zou jij in die tijd gekozen hebben? Ik weet het eerlijk gezegd niet van mezelf. Achteraf is alles helder. Op dat moment was het een vraag waar christenen verschillend over dachten.

HERMAN KOMT NIET MEER OP DE BANK

Toen de anti-Joodse maatregelen strenger werden, kregen Joden een J in hun persoonsbewijs en moesten ze een gele ster dragen. In 1942 begonnen de transporten naar het doorgangskamp Westerbork.

Ergens in die tijd kreeg Herman, Diets collega van de bank, de oproep om zich te melden. Hier begint het verzetswerk van Diet en Hein pas echt. Ze zochten voor hem een onderduikadres bij boeren buiten de stad. Daarna kwamen zijn zus, zijn verloofde en de moe-

der van zijn verloofde. Volgens het verhaal dat Smithsonian Magazine bij haar dood navertelde, zochten ze binnen twee weken onderdak voor zestig mensen.

De Canadese omroep CBC vatte het na haar dood eenvoudig samen. Toen ze eenmaal één persoon hadden geholpen, kwamen er steeds meer mensen om hulp vragen. Diet en Hein stelden hun bruiloft uit.

In een interview in 2017 zei ze het zonder omhaal: ze moesten de Joden helpen. Voor haar was er geen andere keuze. Toen het Acton Institute haar in 2015 een prijs gaf, wuifde ze de lof weg. Iedereen met Joodse vrienden in nood zou hetzelfde hebben gedaan, zei ze. Ze vond het niets bijzonders.

Hein en zijn broer Henk richtten met vrienden een verzetsgroep op. Ze noemden die naar Hein: Groep HEIN. De letters stonden voor Helpt Elkander In Nood. Yad Vashem noemt een aantal leden bij naam: Harry Aldenzee, Jan en Dinie van Meerveld, Ab en Hendrika van Meerveld-van 't Hof, Aalt en Ali Lozeman en Piet Hartog.

De groep zocht onderduikadressen, regelde voedselbonnen en maakte valse persoonsbewijzen. Ze hielp ook neergeschoten geallieerde piloten. Diet was koerierster. Als vrouw viel ze minder op dan een man. Ze bracht bonkaarten en papieren rond, met de fiets en met de trein. Soms verstopte ze ze in het stuur van haar fiets, zo vertelde ze later.

Er is een getal uit haar boek dat laat zien hoe groot het werk werd. In 1943 had het netwerk waar ze bij hoorde meer dan achthonderd persoonsbewijzen per maand nodig. Die werden gemaakt door de mannen van een knokploeg, en Diet zat soms bij hun besprekingen.

Hoeveel mensen er door de groep gered zijn, is moeilijk te zeggen. Amerikaanse kranten schreven bij haar dood over honderden Joden. Henk Sietsma schatte later, volgens Yad Vashem, dat de groep min-

stens negen gezinnen en elf losse personen had gered, naast veel Britse en Amerikaanse piloten. Ik houd het bij die getallen, met wie ze noemt. De prijs was hoog. Van de oorspronkelijke leden kwamen er volgens het Acton Institute acht om in gevangenschappen en kampen of door executie.

EEN FLAT MET ZEVENENTWINTIG MENSEN

Eind 1942 bracht Diet eten en steun naar een flat in Den Haag waar zevenentwintig Joodse onderduikers zaten. Volgens haar boek liep dat adres via een vrouw die Mies heette. Het ging mis. Een leverancier die zelf met deportatie werd bedreigd, gaf onder druk namen door. Mies en de mensen in haar flat werden opgepakt. Diets naam en adres waren nu bekend.

In het voorjaar van 1943 viel de Gestapo binnen bij de familie Eman. Diets jongere broer Albert belde haar op om te zeggen dat ze niet naar huis moest komen. Haar ouders deden of ze van niets wisten. Zo vertelde zij het in haar boek.

Diet dook zelf onder. Eerst werkte ze als dienstmeisje bij een gezin met een gehandicapte zoon. Daarna ging ze naar een melkveebedrijf, de boerderij van Aalt en Alie Lozeman, die zelf ook Joden verborgen hielden. Ze kreeg een nieuwe naam: Willie Laarman. De voornaam was een knipoog naar koningin Wilhelmina.

Liegen was voor haar geen kleine zaak. In haar boek beschrijft ze hoe ze worstelde met de vraag of ze als christen een valse naam mocht gebruiken en onwaarheid mocht spreken. Later overtuigde een medegevangene haar ervan dat het mocht, om levens te redden. Bij NOS klonk het jaren later bijna luchtig: ze had zoveel verschillende namen gehad.

Diet vergeleek haar leven in die maanden later met dat van David, die voor Saul op de vlucht was en in grotten leefde.

EEN REGENJAS VAN PLASTIC

Eind april 1944 werd Hein in Friesland opgepakt bij een treincontrole. Over de precieze dag verschillen de bronnen. Yad Vashem noemt 28 april, andere bronnen 26 april, en de lijst van het Verzetsmuseum houdt beide data open. Volgens het Verzetsmuseum gebruikte hij de schuilnaam Hendrik de Jong.

Diet wist het nog niet, maar ze zou hem niet meer zien.

Kort daarna zat zij in de trein waarmee dit hoofdstuk begon. Ook over haar arrestatiedatum zijn de bronnen het niet eens. De CBC noemt 4 mei, een navertelling van haar boek 8 mei, en Smithsonian Magazine schrijft dat het ongeveer een maand na Hein was. Vast staat dat het in mei 1944 was.

Volgens die navertelling bad ze op een station dat ze, als het nodig was, hun leven zouden geven. In het verhoor bad ze, zo vertelde ze aan Christianity Today, om één moment waarop niemand naar haar keek. Daarna kwam de regenjas.

Ik weet niet hoe jij zo'n verhaal leest. Een collega die met een nieuwe jas pronkt, op precies het goede moment. Je kunt het een gelukkig toeval noemen. Diet deed dat haar hele leven niet. Ze had om dat moment gevraagd en ze kreeg het.

Ze werd naar de gevangenis van Scheveningen gebracht, het Oranje-hotel. Ze bleef volhouden dat ze Willie Laarman was, een eenvoudig dienstmeisje.

In haar cel deed ze iets wat ze nooit vergat. Met een haarspeld kraste ze een Bijbeltekst in de muur. In de Herziene Statenvertaling luidt het: *En zie, Ik ben met u al de dagen, tot de voleinding van de wereld.* (Mattheüs 28:20). Van alle beloften uit die tijd was dit de belofte die ze zich het meest herinnerde. Dit verhaal komt uit haar eigen

boek en interviews. Een andere bron voor die muurtekst heb ik niet gevonden.

Op 6 juni 1944, de dag dat de geallieerden in Normandië landden, werd ze volgens Christianity Today overgebracht naar kamp Vught.

DE KLEREN IN VUGHT

In Vught ontmoette Diet Corrie en Betsie ten Boom. Hun namen staan ook in de beschrijving van een lang interview dat het United States Holocaust Memorial Museum in 2003 met haar opnam.

Ze kreeg werk in de wasserij. Daar moest ze de bebloede kleren wassen van gevangenen die waren gefusilleerd. Volgens een artikel dat haar boek naloopt, ging het om de kleding van zesendertig mannen. Het brak haar. Ze stortte in en kon volgens haar eigen verslag drie dagen haar lichaam niet bewegen.

Over die weken was ze later eerlijk. Ze kon niet meer bidden om liefde voor haar vijanden. Ze vroeg God om een vloek over de nazi's. En ze stelde Hem de vraag die zoveel mensen in kampen gesteld hebben: hoe kon Hij al deze verschrikking laten doorgaan?

Ik ben blij dat ze dat later niet wegpoetste. Een geloofsheld die nooit twijfelde, zou ik niet geloven. Diet liet zien dat geloof ook kan bestaan in een vrouw die boos is op God en het Hem zegt.

In het verhoor bleef ze bij haar rol. Ze was Willie Laarman, een dienstmeisje dat niets met Joden te maken had. Het werkte. Ze werd vrijgelaten.

Hoelang ze vastzat, is niet duidelijk. Christianity Today schrijft dat ze ongeveer twee weken na aankomst in Vught vrijkwam. Andere bronnen noemen drie maanden na haar arrestatie, en de CBC zelfs zes maanden. Een Amerikaanse televisiezender vertelde in 2017 een heel ander verhaal, over een ontsnapping op een mestkar toen ge-

allieerd vuur het kamp bereikte. Dat laatste vind ik nergens anders terug, en het past niet bij de rest.

Wat de meeste bronnen wel vertellen: ze ging na haar vrijlating met-een terug naar het verzetswerk.

Ergens in die maanden kwam er een briefje bij haar terecht. Hein had het met potlood geschreven en uit een goederenwagon gegooid, op weg naar een kamp. Iemand raapte het op die haar vader kende, en zo kwam het bij Diet.

Volgens wat ze later vertelde, schreef Hein dat ze nooit spijt zouden krijgen van de keuze die ze hadden gemaakt, ook als ze elkaar op deze aarde niet meer zouden zien. Hij schreef ook dat hij het meest van haar hield. In een ander naverteld stukje uit hetzelfde briefje staat dat wij ons eigen leven niet bepalen.

Hein ging via kamp Amersfoort op 11 oktober 1944 naar Neuen-gamme. Op 22 december 1944 kwam hij aan in Dachau, als gevangene nummer 136807.

21 JANUARI 1945

Op 21 januari 1945 stierf Hein Sietsma in Dachau, mede door long-tuberculose. Hij was vijfentwintig. Zo staat het bij de Oorlogsgravenstichting en het Verzetsmuseum.

Hij was niet de enige uit zijn familie. Zijn broer Jan Thijmen stierf in het kamp Ziegenhain. Zijn oom, de Amsterdamse predikant Kees Sietsma, stierf ook in Dachau. Alleen Henk kwam terug, en volgens de Oorlogsgravenstichting droeg hij de rest van zijn leven mee wat hij in het kamp had gezien.

Het nieuws van Heins dood kwam bij Diet via een boodschapper van Heins vader. Ze vertelde later dat ze in de nacht dat hij stierf al

had gevoeld dat er iets met hem gebeurd was. Dat kennen we alleen van haarzelf.

Later schreef ze dat ze wist dat Hein, zelfs in zijn grootste ellende, een licht was geweest in het donker van de mensen om hem heen. Christianity Today haalt uit het dagboek van Hein een zin aan die bij haar geloof hoort: God is met mij, daarom ben ik blij en probeer ik het goede in iedereen te zien.

In april 1977 erkende Yad Vashem Hein en Henk Sietsma als Rechtvaardigen onder de Volkeren.

ZWIJGEN IN VENEZUELA

In 1946 kreeg ze een bedankbrief van generaal Eisenhower. Na de oorlog verliet ze Nederland. Ze haalde haar diploma als verpleegkundige en ging voor Shell werken als verpleegster. De meeste bronnen noemen Venezuela. Haar kerk in Grand Rapids sprak bij haar uitvaart van Argentinië. Ik volg hier de meerderheid.

In Zuid-Amerika leerde ze de Amerikaan Egon Erlich kennen. In 1959 trouwden ze. Ze was negenendertig. Ze kregen twee kinderen. Het gezin woonde eerst in New York. Het huwelijk liep op een scheiding uit, en Diet verhuisde met haar kinderen naar Grand Rapids in Michigan, een stad waar veel Nederlanders naartoe waren getrokken. Via familie kwam ze daar terecht, en ze hield van het kerkelijk leven dat ze er vond. Ze werkte als vertaler, onder meer bij het bedrijf Kelvinator, en deed vrijwilligerswerk bij het Rode Kruis.

Al die jaren vertelde ze bijna niemand wat ze in de oorlog had meegemaakt. Ze leed aan wat we nu een posttraumatische stressstoornis noemen. In Grand Rapids werd ze lid van de Seymour Christian Reformed Church, een kerk uit de Nederlandse gereformeerde traditie.

“TELL YOUR CHILDREN”

In 1978 hoorde ze Corrie ten Boom spreken. Volgens Christianity Today voelde ze daarna de roeping om zelf haar verhaal te vertellen. Wikipedia noemt in hetzelfde jaar een bijeenkomst over lijden en overleven, waar ze de schrijver James Schaap ontmoette. Wanneer ze echt in het openbaar begon te spreken, verschilt per bron.

Over het ontstaan van het boek vertelde ze later dat een predikant de gemeente vroeg om ervaringen te delen waarin God aan het werk was geweest. Schaap bood aan haar verhaal op te schrijven. Ze zei niet meteen ja. Op een zondag zong de gemeente in Seymour een lied uit het psalmboek van hun kerk, *Tell Your Children*, vertel het je kinderen. Diet besloot dat haar kinderen haar verhaal moesten kennen. Die avond belde ze Schaap, zes maanden na hun eerste gesprek.

Toen hij bij haar thuis kwam, gaf ze hem een doos. Die was vijftig jaar dicht geweest en pas de avond ervoor door haar geopend. Er zaten de brieven in die Hein haar in de oorlog had geschreven.

In november en december 1993 publiceerde The Banner, het blad van haar kerk, een voorpublicatie in acht delen. In 1994 verscheen het boek bij Eerdmans in Grand Rapids: *Things We Couldn't Say*, door Diet Eman met James C. Schaap.

Wie haar boek en interviews naleest, ziet een vrouw die eerlijk is over twee kanten. Er waren momenten dat ze zich ver van God voelde en niet kon bidden, bijvoorbeeld na de executie van een vriend van de familie. In een van die tijden bad ze dat God haar zou leren zien dat ook dit van Hem kwam, zodat ze vrede kon vinden in Zijn plannen.

Als ze terugkeek, zei ze iets wat je misschien niet verwacht. Die jaren van angst waren de jaren waarin ze heel dicht bij God had geleefd,

zo vertelde ze. Ze had Zijn trouw echt ervaren. Ze vertelde over gebeden om eten voor onderduikers, waarin ze tegen God zei dat zij het niet meer wisten maar dat Hij wist wat die mensen nodig hadden. Ze zei dat ze drie keer gespaard was toen ze dacht dat het einde gekomen was. En ze dacht dat God nog iets voor haar te doen had, en dat ze nu zag wat het was. Dat doel vond ze in het vertellen.

In 1995 schreef ze in *The Banner* bij vijftig jaar bevrijding dat ze, terugkijkend op die jaren van terreur, alleen God kon danken voor het kostbare geschenk van de vrijheid.

In 1998 kende Yad Vashem haar de titel Rechtvaardige onder de Volkeren toe. In 2003 nam het Holocaust Memorial Museum in Washington een lang interview met haar op. In 2007 kwam de documentaire *The Reckoning* van John Evans uit, en in datzelfde jaar werd ze Amerikaans staatsburger. Evans zei na haar dood dat er voor haar twee dingen het belangrijkste waren: “Jesus and justice.”

EEN KONING IN GRAND RAPIDS

Op 2 juni 2015 bezochten koning Willem-Alexander en koningin Máxima Grand Rapids. Diet was vijfennegentig. Ze droeg die dag een medaille die ze van prins Bernhard had gekregen. Dansers van een dansschool voerden een ballet over haar leven op, met de titel *It Is Well*. De koning noemde haar een van de nationale helden van Nederland. Een Amerikaanse tv-zender meldde later dat hij haar na het horen van haar verhaal naast zich liet zitten aan het diner.

Ze bleef bescheiden. Die prijs van het Acton Institute, in hetzelfde jaar, nam ze aan met de opmerking dat het niets bijzonders was. Volgens haar kerk werkte ze op haar zevenennegentigste nog met kinderen in de Dominicaanse Republiek. In een interview uit 2013 had ze gezegd dat ze zo blij was dat God haar nog wilde gebruiken. Ik vind dat een mooie zin voor iemand van over de negentig.

Haar papieren, brieven en aantekeningen, van 1939 tot 2014, gingen naar Heritage Hall in de bibliotheek van Calvin University in Grand Rapids. Ze vullen acht dozen. Er liggen foto's van Diet en Hein.

PSALM 27

Op dinsdag 3 september 2019 stierf Diet Eman in een zorgcentrum in Grand Rapids. Ze was negenennegentig. De NOS meldde haar dood de volgende avond.

Op zondag 8 september was er een dienst in de Seymour Christian Reformed Church. Ruim driehonderd mensen vulden de kerk en de koorzolder. James Schaap sprak. Haar vroegere chef bij Kelvinator sprak. Een van de predikanten zei dat de Heilige Geest op veel en wonderlijke manieren in haar leven had gewerkt.

Haar kleindochter Mary Gray las haar lievelingspsalm voor, Psalm 27. Daarin staat een vers dat over haar leven geschreven had kunnen zijn: *Al belegerde mij een leger, mijn hart zou niet vrezen; al brak er een oorlog tegen mij uit, toch vertrouw ik hierop.* (Psalm 27:3).

Haar hart kende wel angst. Dat heeft ze nooit verborgen. Ze stond tussen zes Gestapo-mannen, stortte in Vught in, was boos op God en zweeg tientallen jaren in Amerika. Maar ze bleef terugkomen bij de belofte die ze met een haarspeld in de muur van haar cel had gekrast.

In de bibliotheek van Calvin University in Grand Rapids liggen foto's van een jong stel uit Den Haag. Hij werd vijftientig. Zij werd negenennegentig en vertelde hun verhaal tot het eind.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 30 april 1920 in Den Haag; christelijk gezin; Hein Sietsma (geboren 15 oktober 1919 in Marum) woonde vanaf 1937 bij de familie

Eman; verlovings; Groep HEIN (Helpt Elkander In Nood) met Hein en Henk Sietsma; hulp aan onderduikers en piloten; de collega Herman als eerste onderduiker; de schuilnaam Willie Laarman; Heins arrestatie eind april 1944 in Friesland; Diets arrestatie in mei 1944 bij een treincontrole; gevangenschap in Scheveningen en Vught; ontmoeting met Corrie en Betsie ten Boom; het wassen van de kleren van gefusilleerden; vrijlating doordat ze zich als dienstmeisje voordeed; terugkeer in het verzet; Heins dood in Dachau op 21 januari 1945; werk als verpleegkundige voor Shell; huwelijk met Egon Erlich en twee kinderen; het boek *Things We Couldn't Say* (1994, met James C. Schaap); Yad Vashem-erkenning in 1998 (Hein en Henk in 1977); bezoek van de koning in 2015; overlijden op 3 september 2019 in Grand Rapids.

Alleen uit eigen getuigenis: de regenjas van de Gestapo-man en haar gebed om een onbewaakt moment; het gebed op het station; de tekst uit Mattheüs 28 in de celmuur; de zesendertig mannen en haar verlamming in Vught; haar gebeden en twijfels in het kamp; de inhoud van Heins treinbriefje; haar voor gevoel in de nacht van zijn dood; de flat met zevenentwintig onderduikers, Mies en de inval bij haar ouders; de ontstaansgeschiedenis van het boek (via Schaap en haar kerk).

Onbevestigd: de exacte dag van haar arrestatie (4 of 8 mei 1944, of later in mei) en van die van Hein (26 of 28 april 1944); hoelang ze vastzat (bronnen noemen twee weken tot zes maanden); het meest karverhaal van een tv-zender en de vermelding bij het Holocaust Memorial Museum dat ze op 20 april 1945 door Canadezen werd bevrijd; Venezuela of Argentinië; het jaar waarin ze in het openbaar begon te spreken (1978, 1990 of begin jaren 2000); het aantal geredde mensen ("honderden" in de pers tegenover de schatting van Henk Sietsma via Yad Vashem).

Duiding: dat de regenjas en haar andere reddingen Gods leiding waren, is haar eigen geloofsuitleg. De bronnen beschrijven wat er gebeurde; de betekenis gaf zij er zelf aan.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. NOS, 4 september 2019: Nederlandse verzetsstrijder Diet Eman (99) overleden in de VS
2. CRCNA News, Diet Eman Praised for Her Courage
3. The Banner, Remembering Diet Eman: Dutch resistance hero, CRC member (2019)
4. Smithsonian Magazine, Diet Eman, Dutch resistance fighter who found shelter for Jews, has died at 99
5. Yad Vashem, verhaal Henk en Hein Sietsma
6. Oorlogsgravenstichting, Hein Sietsma
7. Verzetsmuseum, Nederlanders in Dachau: Hein Sietsma
8. United States Holocaust Memorial Museum, oral history Berendina Diet Eman (2003)
9. Christianity Today, december 2015: Meet the Dutch Christians who saved their Jewish neighbors
10. Place for Truth, Diet Eman: Holding on to God's Promises
11. CBC As It Happens, Diet Eman has died (2019)
12. Times of Israel (AP), 12 september 2019
13. Jewish News Virginia (JTA), 13 september 2019
14. Acton Institute, Remembering Diet Eman: You would have done the same (2019)
15. Acton Institute, Diet Eman meets King and Queen of the Netherlands (2015)
16. FOX17, 19 december 2017
17. KWIT, Things We Couldn't Say (2016)
18. Hekman Library, Calvin University, blog over Diet Eman (2017)
19. Heritage Hall, Calvin University, Diet Eman Collection

20. Savannah Jane McCrary, The Story of Diet Eman Part One (navigatie van het boek, 2022)
21. Tifereth Israel (JTA-bericht), 2019
22. Wikipedia (Engels), Diet Eman (startpunt)
23. Bible.com, Mattheüs 28:20 HSV
24. Bible.com, Psalm 27:3 HSV

Karel en Ben Hoekendijk: de schilder en de tentprediker

Eind augustus 1958 stond het Malieveld in Den Haag vol mensen. Van 22 tot en met 31 augustus preekte de Amerikaanse evangelist T.L. Osborn er over Jezus en over genezing. Het thema van de campagne kwam uit de brief aan de Hebreeënen: *Jezus Christus is gisteren en heden Dezelfde en tot in eeuwigheid.* (Hebreeënen 13:8). Op sommige avonden kwamen er meer dan honderdduizend mensen, zo schreven later onder anderen de godsdienstwetenschapper Sipco Vellenga en het Reformatorisch Dagblad. Johan Maasbach vertaalde. Hij was niet de enige tolk. Een van de anderen was een jongen van twintig, voorganger van een pinkstergemeente in Den Haag. Hij heette Ben Hoekendijk.

Niet iedereen zag die zomer een wonder. De journalist H.J.A. Hofland liep voor de Rotterdamsche Courant langs de tenten met zieken. Hij zag die avond niemand plotseling genezen. Een klein meisje liep een paar stappen aan de hand van haar vader en zakte toen weer in elkaar. Hofland schreef het op zoals hij het zag.

Voor de pinksterbeweging in Nederland werd 1958 een keerpunt. Het bezoek trok veel belangstelling, en in de jaren daarna groeide

de beweging snel. Ben Hoekendijk zou tentcampagnes houden, een blad beginnen en conferenties opzetten waar later tienduizenden mensen naartoe kwamen. Uit zijn werk groeide Stichting Opwekking, die van het liedboek en de Pinksterconferentie.

Maar de gemeente waar hij in 1958 voorganger van was, had hij niet zelf gesticht. Die hoorde bij Stromen van Kracht, de beweging van zijn vader. En dat verhaal begint bij een schilder.

EEN ZENDELINGSKIND MET EEN TEKENPEN

Karel Hoekendijk werd geboren in 1904. Zijn vader, C.J. Hoekendijk, was prediker van de Vrije Evangelische Gemeente en een naaste medewerker van Johannes de Heer. Volgens het levensverhaal dat Karels vrouw later schreef, ging het gezin naar Indonesië toen Karel een baby van een paar weken was. Zijn vader werkte daar als zendeling. Karel groeide op in een dorp in de bergen, tot zijn elfde.

Hij werd tekenaar. In Indonesië werkte hij als bouwkundig tekenaar en ontwierp hij huizen, zo staat in hetzelfde verslag. Terug in Nederland ging hij naar de Akademie voor Beeldende Kunsten. Hij beschilderde lampenkappen om zijn studie te betalen.

Op de academie zat ook een meisje dat in 1910 in Rotterdam geboren was: Elisabeth La Rivière. Ze had als kind leren bidden van haar moeder en was tot geloof gekomen in een samenkomst van het Leger des Heils. Toen Karel vroeg of ze elkaar beter wilden leren kennen, zei ze eerst nee. Ze vond zichzelf te jong. Na gebed werd ze ervan overtuigd dat hij haar man zou worden, zo schreef ze later. Ze hadden ongeveer vier jaar verkering.

Na hun trouwen woonden Karel en Elisabeth in een huisje dat Windekind heette, aan de Kromme Aar bij Alphen aan den Rijn. Karel werkte als ontwerper bij uitgeverij Samson in Alphen en later voor

een uitgeverij in Baarn. Het gezin verhuisde naar Baarn. Er kwamen vier kinderen: Lioba, Frans, Else en Ben.

Ben was de jongste zoon. Hij werd geboren op 30 juni 1938 in Baarn.

Van buitenaf leek het een gewoon kunstenaarsleven. Bij zijn overlijden schreef het Reformatorisch Dagblad dat Karel schilder van beroep was. Na de oorlog ging hij nog een paar jaar terug naar Indonesië, als hoofd van de afdeling visuele producties van de Rijksvoorlichtingsdienst. Volgens zijn vrouw was dat van 1948 tot 1951.

In die jaren zocht Elisabeth naar iets wat ze in de Bijbel las. Ze was ervan overtuigd geraakt dat de Bijbel letterlijk bedoeld was, en ze zocht jarenlang naar de doop in de Heilige Geest. In 1952 kwam de Canadese evangelist B.G. Leonard naar Nederland. In Zeist ontving Elisabeth door zijn bediening de Geestesdoop, zo vertelde ze het zelf.

Karel was nog niet zover.

EEN ZOMERAVOND ZONDER HUISARTS

Wat er daarna gebeurde, kennen we vooral uit het verslag van Elisabeth. In de zomer van 1953 kreeg Karel plotseling een hartaanval. Hij kreeg moeilijk adem en dacht dat hij de avond niet zou halen. De huisarts was met vakantie. Elisabeth belde een vriendin die vervuld was met de Geest en voor zieken bad. Die vriendin kwam langs en bracht Karel een boodschap waarvan zij geloofde dat die van God kwam: hij was geroepen, en als hij alles overgaf, zou hij genezen en in Gods dienst komen.

Karel had zich daar lang tegen verzet. Die avond gaf hij zich over. En hij genas.

Ik vertel het zoals zijn vrouw het vertelde. Een medisch verslag is er niet. Wel zeggen meerdere bronnen dat Karel rond deze tijd her-

stelde van een ernstige ziekte en daarna besloot zijn leven aan de verkondiging van het evangelie te geven. Het Reformatorisch Dagblad noemde bij zijn dood het jaar 1952, Elisabeths eigen verslag noemt de zomer van 1953. Welk jaar het precies was, heb ik niet kunnen vaststellen.

Elisabeth schreef ook dat Karel daarna voor haar bad, en dat een ernstige maagziekte bij haar verdween. Zij noemde het kanker. Ook dat kennen we alleen uit haar eigen getuigenis.

Heb je ooit iets gehoord waarvan je wist dat het waar was, en heb je het toch jaren voor je uit geschoven? Karel Hoekendijk was bijna vijftig toen hij zich gewonnen gaf. Hij had een vak, werk als ontwerper en een gezin met vier kinderen. Vanaf dat moment kreeg zijn leven een andere richting.

ALLE NEGEN GAVEN

In 1953 begon Karel Hoekendijk de beweging die hij Stromen van Kracht noemde. Het begon met samenkomsten op zaterdagavond in Utrecht. Die groeiden snel. Een familielid in Amsterdam vroeg het echtpaar daar ook te komen, en zo ontstond in Amsterdam een gemeente die later op vrijdagavond samenkwam in de Lutherkapel.

Karel en Elisabeth predikten bekering, de doop in de Heilige Geest en het gebruik van alle negen gaven van de Geest. Een uitspraak uit hun kring, die Vellenga later citeerde, zei het eenvoudig: de gaven lagen klaar, je mocht ze komen halen. Elisabeth gaf onderwijs, Karel trok rond als evangelist.

Opvallend was wie er kwamen. Volgens Jo van den Brink trok Stromen van Kracht meer ontwikkelde mensen aan dan de oudere pinkstergemeenten. Ben vertelde in 1986 aan het Reformatorisch Dagblad dat de latere predikanten Albert van den Heuvel en Willem

Verhoef op de zaterdagavonden in Utrecht waren geweest. Verhoef werkte als student onder andere studenten.

In het begin wilde Karel binnen de kerken blijven. Hij wilde mensen helpen levende leden van hun eigen kerk te worden, schreef het blad Ambtelijk Contact in 1963. De reformatorische kerken stonden daar eerst welwillend tegenover. Dat veranderde toen Stromen van Kracht eigen doopdiensten ging houden.

Er was ook kritiek vanuit de pinksterbeweging zelf. Jo van den Brink, hoofdredacteur van het blad Kracht van Omhoog, keek er in 1976 op terug. Volgens hem kwam het onderwijs van Stromen van Kracht uit een andere hoek dan dat van de oudere pinkstergemeenten. Hij wees op de invloed van Leonard, die volgens hem de Drie-eenheid ontkende en mensen opnieuw doopte. Karel liet dat herdopen later los, zei Van den Brink. Karel had in eerdere jaren zelf in Kracht van Omhoog geschreven. De verhoudingen in die kleine wereld waren nauw, en ze waren niet altijd eenvoudig.

Van 1953 tot 1960 leidde Karel het landelijke werk en was hij hoofdredacteur van het blad Stromen van Kracht. Uit de beweging ontstonden zelfstandige gemeenten, verspreid over het land. Een daarvan was de gemeente in Den Haag.

TWINTIG JAAR OUD OP HET MALIEVELD

Daar stond Ben in 1958, als voorganger. Hij was twintig.

Het initiatief voor de campagne van Osborn kwam van Jo van den Brink, de man van Kracht van Omhoog. Een interkerkelijk comité onder leiding van de hervormde Haagse predikant P.C. van Leeuwen bereidde het voor. Op 18 augustus zond de NCRV beelden uit van Osborns campagnes in België. Een paar dagen later stond hij in Den Haag.

Osborn vroeg zieken te geloven dat ze al genezen waren, ook als ze daar nog niets van merkten. Bleef genezing uit, dan lag dat volgens hem bij de zieke. Die gedachte zou in de jaren erna in veel pinkstergemeenten terugkomen. Ook Ben zou jarenlang een stellige leer over genezing prediken.

Volgens de historicus Paul van der Laan was Ben een van de tolken van Osborn. Wat hij precies vertaalde en op welke avonden, weet ik niet. Er gaat een verhaal rond dat hij ook als jonge verslaggever in de film over de campagne te zien is. Dat verhaal komt uit een reactie onder een blogbericht. Ik heb het niet kunnen controleren.

Over de rol van Karel bij de campagne heb ik geen bron gevonden.

Volgens Vellenga steeg het aantal pinkstergelovigen in Nederland van ongeveer 7.500 in 1960 naar ruim 34.000 in 1981.

EEN TENT EN EEN BLAD

In 1959 trouwde Ben met Wiesje Hijink. Ze kregen drie kinderen. Wiesje had eerder met jongeren uit Stromen van Kracht op zondag straatevangelisatie gedaan in Amsterdam, met gitaren, zo vertelde ze in 2020 aan Groot Nieuws Radio.

Samen begonnen ze aan tentcampagnes, onder de naam Ben Hoekendijk Evangelisatie Campagnes. Van 1959 tot 1974 trok Ben met een tent door het land. In 1960 begon hij een blad. Hij noemde het Opwekking.

Dat jaar ging ook zijn vader een andere kant op. Vanaf 1959 verlegde Karel zijn werk naar het buitenland, en vanaf 1960 reisden hij en Elisabeth tot zijn dood de wereld rond voor evangelisatiecampagnes. Het blad Stromen van Kracht werd in de jaren zestig een nieuwsbrief van het echtpaar.

EEN OUD THEATER IN PARAMARIBO

In 1961 hielden Karel en Elisabeth een campagne in Suriname. Volgens Elisabeths verslag kon Karel in Paramaribo geen kerk of zaal huren. Hij huurde het oude theater Thalia, dat niet meer in gebruik was. Er kwamen grote menigten, en veel mensen lieten zich dopen, ook in een zwembad.

In 1962 haalde Karel het nieuws in Nederland: de Surinaamse regering weigerde hem de toegang tot het land. Dat staat in het Reformatorisch Dagblad. Elisabeth gaf er later haar eigen verklaring voor. Volgens haar had een predikant van een grote kerk in Paramaribo andere predikanten, artsen en de overheid tegen hen opgezet. Ongeveer tien jaar later zou een nieuwe regering hen weer hebben uitgenodigd. Die uitleg komt alleen van haar.

Daarna volgden reizen naar landen ver weg. Japan, India, Sri Lanka, Singapore, Batakland. De drie Guyana's, Sint Vincent, Sint Lucia, de Nederlandse Antillen. Over verschillende van die reizen schreven ze boekjes, met titels als *Japan*, *India* en *Gods werk in de 3 Guyana's*. Hoeveel mensen er kwamen en wat er gebeurde, weten we vrijwel alleen uit hun eigen verslagen.

In 1979 was Karel voorganger van een gemeente van Stroom van Kracht in Zwolle. Die gemeente stond los van de gemeenten die uit zijn beweging waren gegroeid. Die hadden in 1972 de Federatie van Volle Evangelie Gemeenten gevormd, die later opging in Volle Evangelie Gemeenten Nederland. Het Reformatorisch Dagblad schreef in 1979 dat het werk van Karel de voornaamste bron van die federatie was geweest.

VIERHONDERD MENSEN IN VIERHOUTEN

Ben bouwde intussen verder. Met Pinksteren 1971 organiseerde hij in Vierhouten een conferentie van een paar dagen. Er kwamen en-

kele honderden mensen, ongeveer vierhonderd volgens een latere schatting. Het werd een jaarlijkse traditie. Later kwamen er volgens Vellenga elk jaar vijftien- tot twintigduizend mensen, uit traditionele kerken en uit vrije groepen.

Vanaf 1972 organiseerde hij ook de One Way Days voor jongeren in de Jaarbeurs in Utrecht. Op zaterdag 23 oktober 1976 was het de vijfde keer. Er kwamen naar schatting vijftienduizend mensen, veel van hen jong. Op de affiches stond een opgestoken vinger met de woorden "Jezus redt". Er zong een koor van zeshonderdvijftig mensen. Ben, achtendertig jaar, evangelist uit Putten, sprak die ochtend over Esther, die vasthield aan haar overtuiging. Na de toespraak werden jongeren uitgenodigd naar voren te komen. Tegen de verslaggever van het Reformatorisch Dagblad zei hij: "Wij zijn niet bang voor emotionaliteit."

Uit Putten kwam ook het blad Opwekking. Zijn zwager en zus, Peter en Else Vlug, werkten mee aan het opbouwen van de stichting. Else legde de basis voor het kinderwerk op de conferenties.

OP VERSCHILLENDE WIJZEN

In 1968 had Ben een boek geschreven met de titel *Genezing in de verzoening*. Vellenga citeert eruit dat satan volgens Ben de bron van elke ziekte was. Het lag dicht bij wat Osborn in 1958 op het Malieveld had gepreekt.

Dertien jaar later, in 1981, schreef Ben in zijn blad iets anders. Het stuk werd bekend als de Vierhouten-verklaring. Hij schreef: "Gods genezende kracht werkt op verschillende wijzen, en is altijd wonderbaar." Hij vroeg om een pastorale houding tegenover zieken die niet genezen, met troost in plaats van het verwijt van ongeloof. En hij pleitte voor een positievere houding tegenover artsen en ziekenhuizen.

Ik vind dat een moedige stap. Wie jarenlang heeft gepreekt dat elke ziekte van satan komt, moet iets overwinnen om in zijn eigen blad te schrijven dat het genuanceerder ligt. Ben deed het.

In 1986 sprak een verslaggever van het Reformatorisch Dagblad hem opnieuw. Ben voelde zich niet meer thuis bij het etiket pinksterbeweging. In Vierhouten bad hij met mensen uit gereformeerde en rooms-katholieke kerken. Over tongentaal zei hij dat liefde zwaarder woog. Hij had liever “iemand van het Leger des Heils met liefde” dan iemand die in tongen sprak zonder liefde. Zijn moeder was ooit in een samenkomst van het Leger des Heils tot geloof gekomen. Of hij daaraan dacht, weet ik niet.

PINKSTERZONDAG IN ROTTERDAM

Karel Hoekendijk bleef preken tot het eind. Volgens Elisabeth sprak hij op Pinksterzondag 1987 nog in Rotterdam. Hij was tweeëntachtig. Die avond kreeg hij een beroerte.

Hij overleed in juni 1987 in Harderwijk. Het Reformatorisch Dagblad meldde op 17 juni dat hij plotseling was overleden. Het bericht noemde hem een schilder die na een ernstige ziekte evangelist was geworden, en de stichter van een beweging waaruit talrijke pinkstergemeenten waren voortgekomen.

Hij noemde zichzelf zendeling en evangelist. Zijn vader was ook zendeling geweest.

TERUGGEGEVEN

Drie jaar later kwam er voor Ben een einde aan het werk dat hij had opgebouwd. In februari 1990 maakten Ben en Wiesje bekend dat ze Stichting Opwekking verlieten. Ze zeiden dat ze “hun werk in Opwekking hebben teruggegeven aan de Heer”. Ben was eenenvijftig.

Hij zei dat hij een nieuwe wind van de Geest wilde volgen en dat hij verder zou gaan via Stichting Shalom.

Er speelde meer. Volgens het Nederlands Dagblad en Veluwe FM waren er persoonlijke problemen, die later tot een echtscheiding leidden. Sommige bronnen spreken van 1992 als het jaar van zijn vertrek. Hoe het precies zat, laat ik rusten. Wel staat in het Nederlands Dagblad dat Ben en Wiesje zich later met elkaar verzoenden.

Peter Vlug nam de leiding van Opwekking over. De Pinksterconferentie groeide verder, tot meer dan zestigduizend bezoekers per jaar.

SHALOM IV

Ben ging de zee op. Het zeilen werd zijn tweede leven. Dertig jaar schreef hij voor het tijdschrift Waterkampioen onder de schuilnaam Toerzeiler. Hij deed mee aan de eerste solozeilwedstrijden over de Noordzee en organiseerde er later zelf een. Hij vertaalde vaarwijzers en schreef boeken over watersport. Zijn bekendste boek kreeg de titel *Was het toeval of een glimlachje van de Hemel* (1997). Hij gaf ook boeken uit over Israël.

Al zijn boten heetten Shalom. De eerste was een kleine Delta, waarmee hij voor het eerst naar Engeland voer. Met de laatste, de Shalom IV, zeilde hij met zijn zoon naar Spitsbergen.

In 2011 werd hij ridder in de Orde van Oranje-Nassau, voor zijn werk op het gebied van theologie en zeilsport.

Ben Hoekendijk overleed op 1 mei 2020 in Harderwijk, eenentachtig jaar oud. Stichting Opwekking maakte zijn dood bekend en dankte God voor zijn leven. Het was het jaar waarin de stichting zestig jaar bestond.

EEN MAN MET EEN TEKENPEN, EEN JONGEN OP EEN VELD

Hun levens lopen niet in een rechte lijn. Er zijn breuken in te zien, tussen kerken, tussen bewegingen, binnen de familie en binnen een huwelijk. Ik heb ze niet groter gemaakt dan de bronnen toelaten.

Maar wie vandaag met Pinksteren een liedboek opslaat, of in een gewone kerk hoort bidden voor een zieke, staat ergens stroomafwaarts van wat een schilder in 1953 in Utrecht begon. En van wat zijn zoon, twintig jaar oud, op een veld in Den Haag hoorde en daarna in een tent ging doorvertellen.

Ik zie Karel op een zaterdagavond in Utrecht staan, een kunstenaar die zijn tekenpen had ingeruild voor een Bijbel. En ik zie Ben, jaren later, aan het roer van een boot die Shalom heet, met zijn zoon naast zich, op weg naar het noorden.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): Karel Hoekendijk geboren in 1904, zoon van C.J. Hoekendijk; schilder van beroep, na de oorlog enkele jaren bij de Rijksvoorlichtingsdienst in Indonesië; herstel van een ernstige ziekte en daarna de keus voor de evangelieverkondiging; oprichting van Stromen van Kracht in 1953 en leiding van het landelijk werk tot 1960; weigering van toegang tot Suriname in 1962; voorganger in Zwolle in 1979; overleden in juni 1987 in Harderwijk, 82 jaar. Ben Hoekendijk geboren op 30 juni 1938 in Baarn; in 1958 voorganger van een gemeente van Stromen van Kracht in Den Haag; de Osborn-campagne op het Malieveld (22 tot en met 31 augustus 1958, meer dan 100.000 mensen op sommige avonden); huwelijk met Wiesje Hijink in 1959; blad Opwekking vanaf 1960; tentcampagnes; Vierhouten vanaf 1971; One Way Day van 1976; de Vierhouten-verklaring van 1981; vertrek bij Opwekking in 1990; zei-

len en schrijven; ridderorde in 2011; overleden op 1 mei 2020 in Harderwijk, 81 jaar.

Alleen uit eigen getuigenis (vooral het levensverhaal van Elisabeth Hoekendijk): de jeugd van Karel in Indonesië; de ontmoeting op de kunstacademie en het gebed van Elisabeth; het huisje aan de Kromme Aar en het werk bij Samson; de Geestesdoop van Elisabeth via Leonard in Zeist; de hartaanval van Karel en de boodschap van de vriendin in 1953; de genezing van Elisabeths maagziekte; de campagne in theater Thalia in 1961 en de uitleg van de uitzetting; de terugkeer naar Suriname tien jaar later; de reizen naar Azië en het Caribisch gebied; de preek op Pinksterzondag 1987 en de beroerte die avond.

Onbevestigd: het precieze jaar van Karels genezing (1952 of 1953); de exacte geboortedatum en -plaats van Karel; dat Ben als tolk of als jonge verslaggever bij de Osborn-campagne betrokken was (één bron, en een reactie onder een blog); het jaar waarin de One Way Days stopten; of Ben in 1990 of 1992 vertrok (de krant van februari 1990 noemt 1990).

Duiding: of de genezingen in de levens van Karel en Elisabeth en in de campagnes van 1958 een ingrijpen van God waren, is een geloofsvraag. Er zijn geen medische verslagen van gevonden. Het ooggetuigeverslag van Hofland beschrijft een avond zonder zichtbare genezingen.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. Ben Hoekendijk, Wikipedia (Engels)
2. Ben Hoekendijk, Simple English Wikipedia
3. Sipco Vellenga, "... die al uw krankheden geneest", Medische Antropologie 10 (2), 1998
4. Paul N. van der Laan, Eén van Geest (academia.edu)

5. Bethel Boskoop, Geschiedenis van de pinksterbeweging en Bethel (lesmateriaal, 2024)
6. Elisabeth Hoekendijk, "Karel en Elisabeth", blog Stromen van Kracht
7. Boeken Karel en Elisabeth Hoekendijk, blog Stromen van Kracht
8. Reformatorisch Dagblad, 17 juni 1987, "Pinksterevangelist K. Hoekendijk plotseling overleden" (Digibron)
9. Reformatorisch Dagblad, 4 juni 1976, "De Pinksterbeweging in historisch perspectief" (Digibron)
10. Reformatorisch Dagblad, 25 oktober 1976, "Massale belangstelling voor Hoekendijks One-Way-Day" (Digibron)
11. Reformatorisch Dagblad, 1 juni 1979, "De Pinksterbeweging: een chaotische eenheid (I)" (Digibron)
12. Reformatorisch Dagblad, 16 mei 1986, "Tachtig jaar pinksterbeweging" (Digibron)
13. Reformatorisch Dagblad, 23 februari 1990, "Hoekendijk weg bij Opwekking" (Digibron)
14. Ambtelijk Contact, 1 juni 1963, "De Pinksterbeweging I" (Digibron)
15. Reformatorisch Dagblad, 4 november 2019, "Vlug-Hoekendijk (85) overleden" (Digibron)
16. Revive, 4 mei 2020, "Oprichter van Stichting Opwekking Ben Hoekendijk (81) overleden"
17. Nederlands Dagblad, "Ben Hoekendijk, mede-oprichter van Opwekking, overleden"
18. Veluwe FM, 4 mei 2020, "Medeoprichter van Stichting Opwekking overleden in Harderwijk"
19. Groot Nieuws Radio, 30 mei 2020, "Wiesje Hijink over ontstaan Opwekking"
20. Zeilhelden, januari 2022, "Ben Hoekendijk 1938-2020"

21. H.J.A. Hofland, "Gebedsgenezer" (1958), overgenomen op internetbijbelschool.nl
22. Scriptie over Mozaiek010 (neo-evangelicals.nl, 2022)
23. Goedgelovig, 19 juni 2011, "Andere Tijden: Het Holland Wonder"
24. Goedgelovig, 10 mei 2011, "Ben Hoekendijk geridderd"
25. Herziene Statenvertaling, Hebreeën 13:8

Anne van der Bijl: de smokkelaar die om blinde ogen bad

Op de avond van 18 juni 1981 lag er een sleepboot met een groot ponton voor de kust van China, bij de stad Shantou. Aan boord waren twintig mensen van Open Doors. Op het ponton lagen 232 waterdichte pakketten van elk ongeveer een ton. Samen bevatten ze een miljoen Chinese Bijbels.

Rond negen uur kwam er vanaf het strand een signaal. Het ponton voer een kleine baai in. Op het strand stonden Chinese christenen te wachten, volgens Open Doors meer dan tweeduizend. Sommigen liepen het water in om de pakketten binnen te halen. In een menselijke keten gingen de dozen het strand op. Na ruim twee uur was alles gelost. Tegen half twee 's nachts was het ponton terug in internationale wateren.

De operatie heette Project Pearl. Kranten en tijdschriften schreven er later over, en de cijfers lopen in de verslagen wat uiteen. Vast staat dat het om ongeveer een miljoen Bijbels ging, op één nacht, op een strand bij Shantou.

De man die dit mee had bedacht, stond die nacht waarschijnlijk niet op dat ponton. Hij was drieënvijftig en leidde de organisatie die hij jaren eerder met een koffer vol boekjes was begonnen. In de hele wereld kenden ze hem als Brother Andrew, broeder Andrew. In Noord-Holland heette hij gewoon Anne van der Bijl, de zoon van de smid.

EEN SMID, EEN ZIEKE MOEDER EN EEN ORGEL

Anne van der Bijl werd geboren op 11 mei 1928 in Sint Pancras, een dorp vlak bij Alkmaar. Hij was de vierde van zes kinderen. Zijn vader was smid en slechthorend. Zijn moeder had een zwak hart. Het gezin was arm.

Over die jeugd weten we vooral wat hij zelf vertelde, in het boek *God's Smuggler* dat in 1967 verscheen. In de Nederlandse uitgave, *Gods smokkelaar*, beschrijft hij een gereformeerd gezin aan de Bovenweg. Zijn vader fietste elke dag naar een smederij in Alkmaar en hield een moestuin bij om de kinderen te eten te geven. Zijn moeder zat het grootste deel van de dag in haar stoel en luisterde naar de christelijke radio. Wie aanklopte, kreeg te eten, ook als er weinig was.

Er was ook zijn oudere broer Bas. Bas kon niet praten en zat vaak de hele dag buiten onder een boom. Maar op het traporgel in de huiskamer speelde hij zonder één fout, zo vertelde Anne later, en mensen bleven op straat staan om te luisteren. Volgens zijn boek stierf Bas in 1939 aan tuberculose, en voelde Anne zich toen door God in de steek gelaten.

Zelf was hij geen brave jongen. In zijn eigen verhaal pest hij de buren, liegt hij over geld en zit hij na de kerkdienst stiekem bij de mannen die de preek bespreken, zodat hij kan doen alsof hij goed heeft opgelet. Hij droomde ervan spion te worden.

TULPENBOLLEN EN EEN GEWEER

In mei 1940 viel het Duitse leger Nederland binnen. Anne was twaalf. Volgens Open Doors verliet hij school na de zesde klas. In de oorlog verstopte hij zich soms in sloten om niet door de Duitsers te worden opgepakt voor dwangarbeid, zo vertelde hij later. In de hongerwinter van 1944 at het gezin tulpenbollen.

In 1946 ging hij in het leger en werd hij uitgezonden naar Nederlands-Indië, waar Nederland vocht tegen de Indonesische onafhankelijkheid. Hij kreeg een opleiding als commando.

Wat hij daar meemaakte, heeft hij nooit mooier gemaakt dan het was. Zijn eenheid was betrokken bij het doden van de bewoners van een dorp. Hij vertelde dat zelf, en verschillende kranten noemden het bij zijn dood. In zijn boek beschrijft hij hoe hij daarna een jonge moeder en haar baby vond, gedood door dezelfde kogel. Hij ging drinken en nam onnodige risico's. Per brief hoorde hij dat zijn moeder was overleden.

Jaren later ging hij terug naar Indonesië. Volgens Open Doors bood hij daar excuses aan voor wat het Nederlandse leger had gedaan.

In 1949 verbrijzelde een kogel zijn enkel. Zijn tijd als soldaat was voorbij. Hij kwam terug in Nederland met een kapotte voet en, zoals een verslag het zegt, zonder enig idee wat hij met zijn leven moest.

Tijdens zijn herstel lag hij in een katholiek ziekenhuis. Daar pakte hij de Bijbel die zijn moeder hem had meegegeven. Die had hij tot dan toe laten liggen. Nu begon hij te lezen. Volgens zijn boek moedigden de zusters in het ziekenhuis hem aan. Hij schreef ook brieven met een meisje dat hij in zijn opleidingstijd had leren kennen. Zij stuurde hem een schema om de Bijbel te bestuderen.

Ken je dat, dat een boek dat al jaren in de kast staat ineens tegen je begint te spreken? Bij Anne begon het zo, in een ziekenhuisbed.

EEN JANUARINACHT IN 1950

Terug in Sint Pancras ging hij naar de kerk. Zo vaak als het kon, vertelde hij later, bij elke kerk en elke samenkomst. Zijn familie werd er ongerust van. Een lied over Gods volk dat vrij moest worden, bleef in zijn hoofd hangen.

Begin 1950 gaf hij zijn leven aan God. Hoe dat ging, kennen we alleen uit zijn eigen verhaal. Hij lag op een stormachtige januarinacht in bed. Natte sneeuw sloeg tegen het huis. Volgens Christianity Today bad hij bij die overgave een kort gebed. Het blad gaf het bij zijn overlijden weer, in vertaling ongeveer zo: "Heer, als U mij de weg wijst, zal ik U volgen."

Ik vind dat gebed mooi door wat erin ontbreekt. Geen belofte om groot te worden, geen plan. Alleen een man met een kapotte enkel die zegt dat hij wil volgen als God de weg wijst. De rest van zijn leven ging over die ene voorwaarde.

CHOCOLADE EN EEN AFSPRAAK OVER SCHOOLGELD

Na zijn bekering ging Anne werken bij de chocoladefabriek van Ringers in Alkmaar. Daar ontmoette hij, volgens zijn boek, Corry van Dam weer, een jonge vrouw die hij eerder bij een tentsamenkomst had gezien. Ze werkte bij de fabriek op de administratie van de werktijden.

Hij hoorde van een zendingsschool in Glasgow, van de Worldwide Evangelization Crusade, kortweg WEC. In zijn boek vertelt hij dat hij bij een kanaal bad en zich zonder voorwaarden aan God gaf, en dat zijn enkel daarna begon te genezen. Dat verhaal staat alleen in zijn eigen boek.

In mei 1953 begon hij aan de opleiding in Glasgow. Hij bleef er ongeveer twee jaar en leerde er Engels. Volgens zijn eigen verslag

maakte hij met God een afspraak: als hij ook maar één dag te laat zou zijn met het schoolgeld, zou hij teruggaan naar de fabriek. Het geld kwam steeds op tijd, uit onverwachte hoek. Op de school zag hij op een wereldkaart hoeveel landen communistisch waren. Uit die landen kwamen nooit zendelingen op bezoek, viel hem op.

WARSCHAU, JULI 1955

In juli 1955 werd in Warschau het vijfde Wereldjeugdfestival gehouden, een groot evenement van communistische jongeren uit de hele wereld. Anne ging mee met een Nederlandse groep. In zijn koffer zat christelijke lectuur, in verschillende talen.

Hij hield het niet bij het officiële programma. Hij zocht kerken op en sprak in een baptistengemeente in Warschau. Een christelijke boekhandelaar vertelde hem dat er in de Sovjet-Unie bijna geen Bijbels meer te krijgen waren. Die feiten staan in meerdere bronnen.

Wat er op zijn laatste ochtend gebeurde, vertelt hij zelf. Hij keek naar marcherende jongeren en las in de Bijbel. Een vers uit Openbaring raakte hem als een opdracht: *Wees waakzaam en versterk het overige dat dreigt te sterven* (Openbaring 3:2). Hij las het als een roeping voor de kerken achter het IJzeren Gordijn, die van de rest van de wereld waren afgesneden.

Datzelfde jaar ging hij naar Tsjechoslowakije. Daar liet hij in Praag de officiële groep achter zich en preekte hij bij christenen. Hij werd daarna een tijd uit het land geweerd. Nog in de jaren vijftig begon hij in Nederland een werk dat eerst *De Akker is de Wereld* heette, en ook *Kruistochten*. Over het precieze jaar zijn de bronnen het niet eens: Open Doors houdt 1955 aan, de NOS noemde 1957. Later kreeg het werk de naam *Open Doors*, open deuren.

“MAAK ZIENDE OGEN BLIND”

In 1957 reed Anne in een blauwe Volkswagen Kever naar Joegoslavië. In de auto zaten Bijbels en Bijbelgedeelten, verstoppt tussen zijn bagage. Gedrukte christelijke lectuur werd aan de grenzen van communistische landen vaak in beslag genomen.

Volgens zijn eigen boek kreeg hij de auto van een echtpaar dat zijn familie al lang steunde. Het was een bijna nieuwe wagen. Later zou die blauwe Kever het bekendste symbool van Open Doors worden.

Bij de grens bad hij een gebed dat bij zijn naam is blijven horen. Hij vroeg God of de grenswachten niet zouden zien wat God niet wilde dat ze zagen. Het hart van dat gebed is één zin, die Open Doors in Zuid-Afrika nog altijd citeert. In het Nederlands: “Maak nu, bid ik, ziende ogen blind.” Toen Jezus op aarde was, liet Hij blinden zien. Anne vroeg Hem nu het omgekeerde.

Hij kwam erdoor. Wat de grenswacht precies deed of zag, kennen we alleen uit zijn eigen verslag. Niemand anders was erbij, en de communistische grensdiensten hebben er geen verslag van nagelaten dat ik heb kunnen vinden. Het is een getuigenis. Hij bad dat gebed daarna bij grens na grens, en het werd het gebed van een hele beweging.

Volgens zijn boek hield hij in zeven weken in Joegoslavië meer dan tachtig samenkomsten. In een kerk in Belgrado vroeg hij wie er een eigen Bijbel had. Zeven mensen staken hun hand op. Vanaf dat moment wilde hij Bijbels brengen, zoveel als hij kon.

Hoe kijk jij naar zo’n verhaal? Je kunt het afdoen als geluk, of als een vermoeide douanier. Anne zag het anders. Voor hem was het simpel: hij had iets gevraagd en God had het gegeven.

CORRY

Anne en Corry trouwden in 1958. Volgens zijn boek was het op 27 juni. Hij vroeg haar ten huwelijk vlak voor een reis naar Hongarije, zo vertelde hij, zodat ze zou weten wat het betekende om met hem te leven: afscheid nemen, wachten, niet weten wanneer hij terug zou zijn.

Ze kregen vijf kinderen. De eerste, een zoon, werd volgens het boek in 1959 geboren.

Het gezin woonde in Sint Pancras. Jan Zwart, die als jongen in Zaandam met hem in aanraking kwam, beschreef in 2024 hoe “oom Anne” daar in de tuin werkte. De blauwe Kever stond soms voor het huis van een huisgemeente in Zaandam, die hem steunde. Na een reis zat de auto onder de modder.

Anne was vaak weg. Over haar eigen leven staat in de bronnen weinig. Open Doors schreef bij haar overlijden dat ze de Heer trouw had gediend. Ze waren negenenvijftig jaar getrouwd.

EEN BOEK DAT DE GRENZEN SLOOT

In 1965 ging Anne voor het eerst naar China. Hij reisde ook naar Cuba, Bulgarije, Roemenië en de Sovjet-Unie. Het werk groeide. Volgens zijn boek bestond het team in 1964 uit twaalf mensen.

In 1967 verscheen *God's Smuggler*, geschreven met de Amerikaanse auteurs John en Elizabeth Sherrill. Het boek werd een wereldsucces. Volgens Open Doors en verschillende kranten zijn er meer dan tien miljoen exemplaren verkocht, in minstens vijfendertig talen.

In het Nederlands verscheen het lang niet. Volgens uitgeverij Gideon was om veiligheidsredenen afgesproken dat Open Doors het pas na zijn dood in het Nederlands zou uitgeven. In 2023 kwam het er, als *Gods smokkelaar*.

Het succes had een prijs. De NOS schreef bij zijn dood dat het reizen naar communistische landen na het boek moeilijker werd. Iedereen wist nu wie broeder Andrew was. Volgens Open Doors verzamelde de Oost-Duitse geheime dienst later meer dan honderdvijftig pagina's over hem.

Hij werd een man die anderen stuurde. Open Doors organiseerde conferenties in Azië en Afrika en zocht kerken op die onder druk stonden. De naam Open Doors betekende voor hem iets eenvoudigs. Elke deur was open, zei hij, zolang je bereid was te gaan.

TWEE UUR OP EEN CHINEES STRAND

Dan komt die nacht in juni 1981 terug. Volgens het tijdschrift Mental Floss bedacht Anne Project Pearl samen met Ed Neteland, vicepresident van Open Doors. Uitgevoerd werd het door een internationale ploeg van twintig man, onder leiding van iemand die alleen als broeder David bekendstaat.

De Bijbels werden in Amerika gedrukt. De pakketten werden zo gemaakt dat ze konden drijven. De sleepboot trok het ponton naar het strand bij Shantou. Volgens een tijdlijn van Open Doors voeren rond kwart voor acht 's avonds Chinese patrouilleboten voorbij zonder alarm te slaan, terwijl de bemanning bad.

Wat er daarna met de Bijbels gebeurde, is in grote lijnen bekend. Vissers meldde de operatie. Soldaten kwamen en een deel van de Bijbels werd vernietigd of in het water gegoooid. Vissers vonden aangespoelde dozen en verkochten de Bijbels door. Open Doors schatte dat tot tachtig procent bij Chinese christenen terecht kwam. Een vertegenwoordiger van de officiële China Christian Council vond juist dat zulke acties het geloof in de ogen van de overheid verdachter maakten.

Hoeveel mensen er die nacht op het strand stonden, is niet zeker. De verslagen noemen getallen van ruim tweeduizend tot tienduizend. Ik laat het bij wat zeker is: één nacht, een miljoen Bijbels en mensen die het water in liepen om ze binnen te halen.

BIJ DE VIJAND THUIS

Toen het IJzeren Gordijn viel, verlegde Anne zijn aandacht. Hij zag in de islamitische wereld de grote nieuwe vraag voor de vrijheid van geloof. Al in de jaren zeventig en tachtig was hij geregeld in Libanon, en volgens Open Doors sprak hij daar met leiders van verschillende groepen.

In 1992 zette Israël ruim vierhonderd Hamas-leden het land uit, naar een berggebied in Zuid-Libanon. Anne ging naar hen toe, met tenten, voedsel en medicijnen. Rond 1997 ontving Hamas-oprichter Ahmed Yassin hem bij hem thuis. Yasser Arafat gaf hem toestemming voor een christelijke boekwinkel in Gaza. Hij sprak er op de Islamitische Universiteit over het christelijk geloof.

Veel christenen begrepen dat niet. Hij legde het zelf uit met een zin die Christianity Today bij zijn dood aanhaalde. In vertaling: “De beste manier om Israël te helpen is haar vijanden naar Jezus te leiden.” Hij zocht geen politiek gelijk. Hij zocht mensen.

Hij schreef boeken over dit werk, zoals *Light Force* in 2004 en *Secret Believers* in 2007, beide met Al Janssen. Het laatste ging over moslims die in stilte in Jezus gingen geloven. Op ongeveer negentigjarige leeftijd reisde hij nog naar Pakistan, in de hoop leiders van de Taliban te spreken.

Hij kreeg in die jaren ook erkenning. Koningin Beatrix gaf hem een koninklijke onderscheiding; de NOS noemt het jaar 1994, Open Doors noemt 1993. In 1997 kreeg hij een internationale prijs voor zijn inzet voor godsdienstvrijheid. Hij bleef zichzelf zien als een

gewone man. Het Cato Institute haalde bij zijn dood een uitspraak van hem aan: wat hij deed, kon iedereen doen.

HARDERWIJK, 27 SEPTEMBER 2022

Op 23 januari 2018 overleed Corry. Aan het eind van zijn leven woonde Anne in Harderwijk, niet ver van het Nederlandse kantoor van Open Doors in Ermelo.

Op dinsdag 27 september 2022 overleed hij thuis in Harderwijk, vierennegentig jaar oud. Volgens Open Doors in de Filipijnen gebeurde het kort na twee uur 's middags. Hij liet vijf kinderen en elf kleinkinderen achter. Dan Ole Shani, de directeur van Open Doors International, zei bij zijn dood dat hij voor Christus had geleefd en in Christus was gestorven.

De NOS bracht het nieuws. Kranten in Europa, Amerika en Australië schreven in memoriams. Zijn eigen boek was in zijn eigen taal nog niet verschenen.

DE BLAUWE KEVER

Toen Anne begon, was er een koffer met boekjes. Bij zijn dood werkte Open Doors volgens eigen opgave in meer dan zestig landen, met ongeveer duizend medewerkers. Elk jaar publiceert de organisatie een lijst van landen waar christenen het zwaarst vervolgd worden.

Ik heb in dit hoofdstuk vaak moeten schrijven dat iets alleen uit zijn eigen boek komt. Dat hoort bij hem. Hij werkte in landen waar niemand iets opschreef en waar verslagen gevaarlijk waren. Wat we van hem hebben, is vaak zijn eigen woord. En zijn eigen woord begon met dat korte gebed in een januarinacht: als U de weg wijst, zal ik volgen.

Misschien sta jij ergens voor een grens. Geen slagboom met een wachthuisje, wel iets waar je niet langs durft. Anne van der Bijl begon zonder plan en zonder geld. Hij had een kapotte enkel, een Bijbel van zijn moeder en later een blauwe auto.

Jan Zwart herinnerde zich die auto nog toen hij in 2024 zijn boek schreef. Een blauwe Volkswagen Kever voor een huis in Zaandam, onder de modder van de laatste reis.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 11 mei 1928 in Sint Pancras; vader smid, moeder ziek; militaire dienst in Nederlands-Indië vanaf 1946 en betrokkenheid bij het doden van dorpsbewoners (door hemzelf erkend en breed gemeld); verwonding aan de enkel in 1949 en het lezen van de Bijbel van zijn moeder tijdens het herstel; bekering in 1950; WEC-opleiding in Glasgow vanaf 1953; het Wereldjeugdfestival in Warschau in juli 1955 en het Bijbeltekort waar hij daar van hoorde; de reis met de blauwe Volkswagen naar Joegoslavië in 1957; huwelijk met Corry in 1958, vijf kinderen; *God's Smuggler* (1967) met John en Elizabeth Sherrill; Project Pearl op 18 juni 1981 bij Shantou met ongeveer een miljoen Bijbels en een bemanning van twintig; contacten met Hamas, Yassin en Arafat; overlijden van Corry op 23 januari 2018; zijn eigen overlijden op 27 september 2022 thuis in Harderwijk.

Alleen uit eigen getuigenis: zijn jeugdherinneringen (Bas, het orgel, de streken); de dood van Bas in 1939; het verstoppertje in sloten en de tulpenbollen; de jonge moeder en haar baby in Indië; de zusters in het ziekenhuis en het meisje met het studieschema; de details van zijn bekering (de januarinacht, de natte sneeuw, het gebed); de ontmoeting met Corry bij Ringers en haar meisjesnaam Van Dam; het gebed bij het kanaal en het genezen van zijn enkel; de afspraak over het schoolgeld; Openbaring 3:2 op de laatste ochtend in War-

schau; de herkomst van de Kever; de grenswacht die de Bijbels niet zag; de tachtig samenkomsten en de zeven Bijbels in Belgrado; de exacte trouwdatum; het Stasi-dossier en zijn excuses in Indonesië (via Open Doors); het tijdstip van overlijden (via Open Doors).

Onbevestigd: het jaar van oprichting van zijn eerste stichting (1955 of 1957); hoeveel mensen er bij Project Pearl op het strand stonden (ruim 2.000 tot 10.000) en hoeveel Bijbels uiteindelijk aankwamen (schatting Open Doors); zijn precieze rol bij Project Pearl (bedenker en leider op afstand, volgens Mental Floss niet zelf aan boord); het jaar en de graad van de koninklijke onderscheiding (1993 of 1994); het jaar van het bezoek aan de gedeporteerde Hamas-leden (1992 of 1993).

Duiding: of God de grenswachten werkelijk blind maakte, is een geloofsvraag. Historici wijzen erop dat de meeste verhalen over Bijbel-smokkel uit de memoires van de smokkelaars zelf komen en dat onafhankelijke studies schaars zijn.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. NOS, 28 september 2022: Oprichter Anne van der Bijl (94) van hulporganisatie Open Doors overleden
2. Open Doors International, Biography Brother Andrew
3. Christianity Today, september 2022: Died: Brother Andrew
4. Christianity Today, september 2022: Brother Andrew and the Middle East
5. Vatican News, 29 september 2022
6. Religion News Service, 28 september 2022
7. Open Doors Filipijnen, Brother Andrew
8. Evangelical Focus, 28 september 2022
9. Eternity News: Brother Andrew, founder of Open Doors, passes away
10. The Tablet: God's smuggler dies aged 94

11. Christian History Institute: God Pointed His Bible Carriers to His Chosen Recipients
12. Hungarian Review, 2015: Bibles for Communist Europe, a Cold War Story (deel 1)
13. Fragment Gods smokkelaar (Plateau & Open Doors, 2023)
14. Fragment Jan Zwart, Bijbels als brandstof (2024)
15. Uitgeverij Gideon, De ethiek van het smokkelen (fragment)
16. SuperSummary, samenvatting God's Smuggler
17. Open Doors Zuid-Afrika: The prayer of God's Smuggler
18. Premier Christianity: How one million Bibles were smuggled into China in just two hours
19. Mental Floss: When missionaries smuggled one million Bibles into communist China
20. Open Doors Australië: The Project Pearl timeline
21. Wikipedia: Open Doors
22. Wikipedia: Andrew van der Bijl
23. CBN, februari 2018: Wife of famous Bible smuggler Brother Andrew dies
24. Cato Institute, 11 oktober 2022
25. Open Doors Nederland, webshop: God's Smuggler

Jan Zijlstra: de slagerszoon die voor zieken bad

In maart 2007 zat Janneke Vlot uit Bleskensgraaf in een dienst waar Jan Zijlstra voor zieken bad. Ze was op dat moment bijna achttien jaar ziek. Haar artsen noemden het posttraumatische dystrofie, een aandoening die haar lichaam pijn deed en haar leven klein had gemaakt. Tijdens het gebed stond ze op.

Wat er daarna gebeurde, haalde de kranten. Haar huisarts, Dick Kruijthoff, zag op het moment van het gebed een medische omslag. Later deed het Erasmus MC in Rotterdam een onderzoek met videothermografie, een meting van warmte in het lichaam. Er werd geen afwijking meer gevonden. Janneke en haar man Teus vertelden er tien jaar later nog over in de lokale krant. Ze was beter gebleven.

Artsen konden het herstel beschrijven. Of het een wonder was, kan geen scan vaststellen. Voor Janneke was het antwoord duidelijk, en voor de man die voor haar bad ook. Jan Zijlstra had op dat moment al vijftig jaar gepreekt over een God die geneest. Hij was het bekendste gezicht van gebedsgenezing in Nederland, zo schreven de NOS en het Reformatorisch Dagblad bij zijn overlijden. Duizenden mensen kwamen naar zijn diensten. Anderen keken er met argwaan naar. Hij bleef vertellen over Jezus, tot op zijn tweeëntachtigste.

Het begon in een slagerij in Hillegom.

HET VIERDE KIND VAN TIEN

Jan Piet Hessel Zijlstra werd geboren op 20 september 1938, in het huis boven de slagerij van zijn ouders aan de Meerstraat in Hillegom. Hij was de vierde van tien kinderen. Zijn vader, Otte Hessel Zijlstra, en zijn moeder, Maria Zijlstra-Bakker, waren in 1931 vanuit Medemblik naar de Bollenstreek gekomen.

Het was een hervormd gezin. Jan ging naar de Julianaschool, voetbalde bij SIZO en hielp in de winkel. Een gewone jongen uit een dorp tussen de bloembollenvelden. Volgens een in-memoriam in de lokale krant zouden zijn ouders in de oorlog onderduikers in huis hebben gehad, en zou zijn vader eten hebben gegeven aan mensen die het nodig hadden. Dat verhaal komt uit de familie. Andere bronnen heb ik er niet voor gevonden.

Twee andere verhalen uit zijn jeugd vertelde hij later zelf. Als kind kreeg hij difterie, een ziekte waar in die jaren kinderen aan stierven. Hij overleefde het, en hij zag daarin de hand van God. En toen hij nog een baby was, zou zijn overgrootvader, een evangelist in het Friese Boelenslaan, over hem hebben gezegd dat deze jongen veel mensen bij Jezus zou brengen en dat er wonderen zouden gebeuren. Jan zag zijn leven later als de vervulling van dat woord. Beide verhalen kennen we alleen uit zijn eigen getuigenis en uit wat zijn stichting na zijn dood publiceerde.

EEN VRAAG OVER DE HEMEL

Op 25 mei 1956 was Jan zeventien. Iemand stelde hem een vraag die hem niet meer losliet: was hij eigenlijk op weg naar de hemel? Hij wist het antwoord niet. Die dag gaf hij zijn leven aan Jezus. Zo

vertelde hij het zelf, en hij voegde eraan toe dat hij dezelfde avond stopte met roken.

Het jaartal 1956 komt ook terug in een reportage van het televisieprogramma Netwerk. De datum en de details hebben we van hemzelf.

Dat jaar werd hij gedoopt, samen met een meisje dat Herma van der Laan heette. Ze zou zijn vrouw worden. Rond die tijd kwam hij ook in aanraking met de pinkstergemeente van Johan Maasbach. Maasbach was in die jaren een van de eerste evangelisten in Nederland die openlijk voor zieken bad. Jan zou meer dan dertig jaar met hem samenwerken.

EEN SLAGER VOOR GOD?

Er gaat in Hillegom een mooi verhaal rond over wat er daarna in hem gebeurde. Jan las in de evangeliën hoe Jezus vissers riep. Hij las over herders. En hij vroeg zich af of God ook een slager kon gebruiken. Hij nam de zaak van zijn vader niet over.

Hijzelf beschreef het moment van zijn roeping concreter. Op 24 november 1957 was hij aan het bidden. Hij hoorde de Heer, zo vertelde hij later, tegen hem zeggen: "Ik roep je om voor Mij te werken." Vanaf dat moment wist hij waar zijn leven heen ging.

Hoe weet je of zo'n stem echt van God is? Jan Zijlstra stelde zich die vraag zelden hardop. Hij nam het woord aan en begon. Samen met Herma ging hij in 1957 op pad als evangelist. De NOS rekende bij zijn dood uit dat hij vierenzestig jaar het evangelie had verkondigd.

HET VERHAAL OVER ZIJN VADER

Uit datzelfde jaar 1957 komt het meest opzienbarende verhaal uit zijn leven. Zijn vader werd ziek van de Aziatische griep, een epidemie die toen door Europa trok. Volgens het verhaal van Jans stich-

ting stierf zijn vader, en riep Jan hem in de naam van Jezus terug tot leven. De familie zou er op 18 augustus 1958 over hebben verteld in een televisieprogramma van de NCRV.

Ik vertel dit verhaal omdat het bij zijn leven hoort en omdat hij het zelf vertelde. Maar ik moet er eerlijk bij zeggen: ik heb er geen enkele bron buiten zijn eigen stichting voor gevonden. Geen medisch verslag, geen krantenbericht, geen beelden van die uitzending. Misschien liggen die nog in een archief. Tot ze gevonden zijn, blijft dit een getuigenis die niemand anders heeft kunnen controleren.

BRUSSEL, GOUDA EN DE DOOP IN DE GEEST

In september 1958 begon Jan aan een Bijbelinstituut in Brussel. Hij bleef er kort. Volgens zijn eigen organisatie verschilde hij met de school van mening over wonderen en over de doop in de Heilige Geest. Hij geloofde dat de kracht uit het boek Handelingen er nog steeds was. De school zag dat anders.

Op 25 april 1959 vestigde hij zich in Gouda. Hij werkte daar voor de Volle Evangelie Zending, op straat en onder jongeren. In diensten van evangelist Cornelius Eijlander ontving hij in die tijd de doop in de Geest, zoals pinkstergelovigen dat noemen. Gouda was ook de stad waar Johan Maasbach zijn werk begonnen was. Waarschijnlijk hoorde Jans werk daar bij het netwerk van Maasbach, maar de bron zegt het niet met zoveel woorden.

Op 15 mei 1961 trouwden Jan en Herma in Sassenheim. Ze kregen drie kinderen: André, Sharon-Rose en Richard. Herma zou de rest van zijn leven naast hem staan, in de kerk en op het podium. Zestig jaar later, in mei 2021, vierden ze hun huwelijksjubileum.

DE BETHLEHEMSKERK IN LEIDEN

Vanaf 1960 reisde Jan als evangelist en was hij tegelijk voorganger van een gemeente. In 1967 kwam die gemeente in Leiden terecht, aan de Zijlsingel. Het werd de Bethlehemskerk, onderdeel van de Johan Maasbach Wereldzending. Jan was er voorganger en werd bekend als de rechterhand van Maasbach.

Het waren de jaren waarin de pinksterbeweging in Nederland nog klein was en vaak werd weggezet als sekte. Wie in die tijd in een zaaltje stond en hardop voor zieken bad, kreeg spot over zich heen. Jan deed het toch, jaar na jaar.

Rond de jaarwisseling van 1991 op 1992 veranderde er iets. Volgens zijn eigen verslag gebeurden er in de bijeenkomsten genezingen die hij niet eerder zo had gezien. In februari 1992 werden de vernieuwingsdiensten in Leiden omgedoopt tot genezingsdiensten. De zalen liepen vol.

ZONDAG 16 AUGUSTUS 1992

Een half jaar later kwam het tot een breuk. Op zondag 16 augustus 1992 stond Johan Maasbach onaangekondigd in de Bethlehemskerk. Wat er die ochtend precies gezegd werd, weten we vooral uit een video die in 2016 op internet verscheen, en uit wat anderen erover schreven. Vast staat dat de samenwerking van ruim dertig jaar die zomer eindigde.

Het is een pijnlijk moment in het leven van twee mannen die allebei veel voor het evangelie in Nederland hebben gedaan. Ik ga er niet over oordelen. Wie dertig jaar zij aan zij werkt en dan uit elkaar gaat, draagt dat mee. Dat gold voor allebei.

Jan en Herma begonnen opnieuw. Nog in 1992 stichtten ze De Levensstroom Gemeente in Leiderdorp. De eerste diensten waren in

een hal op een bedrijventerrein, De Baanderij. Geen kerktoren, geen orgel. Wel mensen die kwamen omdat ze ziek waren, of omdat iemand die ziek was geweest hen had meegenomen.

“GA NAAR SURINAME”

In 1993 hield Jan een grote campagne in Suriname. Hij vertelde dat hij in zijn binnenste de opdracht had gehoord: “Ga naar Suriname.” Op dezelfde manier sprak hij later over Frankrijk, waar hij in de buurt van Carcassonne een gemeente stichtte.

Zo werkte het bij hem. Hij hoorde een korte opdracht, hij ging, en achteraf vertelde hij wat God gedaan had. Hij preekte in de jaren daarna in Indonesië en België. Op Curaçao, Bonaire, in Tsjechië, Hongarije en Nepal gaf hij trainingen. Zijn stichting spreekt van ongeveer twintig landen. Jaartallen en bezoekersaantallen van die reizen zijn meestal niet bekend, en ze komen bijna allemaal uit zijn eigen organisatie.

EEN KERK VOOR VIJFTIENHONDERD MENSEN

De Levensstroom groeide. In oktober 2006 trok de gemeente in een nieuw gebouw aan de Elisabethhof in Leiderdorp, met ongeveer vijftienhonderd zitplaatsen. Voor een pinkstergemeente in Nederland was dat groot.

In 2007 zond de televisie meerdere diensten uit de kerk uit. Datzelfde jaar maakte Netwerk een reportage over de genezingen. Die liet ook mensen zien die niet beter werden, of maar voor even. Hier zit de moeilijkste kant van dit werk, en Jan wist dat. In een interview met het Reformatorisch Dagblad in 2013 zei hij dat ziekte kan terugkomen. Hij zocht de oorzaak dan bij ongeloof of bij zonde die niet beleden was. Veel christenen vonden dat te hard. Ook binnen

de evangelische wereld waren er vragen. Hoe moet je verder als je niet geneest, en je hoort dat het aan jou ligt?

Ik denk dat die vraag eerlijk gesteld mag worden, ook in een boek over zijn leven. Jan zelf bleef erbij dat genezing bij het evangelie hoort. Hij verwees naar Jesaja, die over de lijdende Knecht schrijft: *De straf die ons de vrede aanbrengt, was op Hem, en door Zijn striemen is er voor ons genezing gekomen.* (Jesaja 53:5). Hij wilde zelf geen eer. Mensen die hem bedankten, wees hij terug naar God. Het belangrijkste, zei hij, was dat iemand behouden werd en dat Christus groot werd gemaakt. Een genezen lichaam zag hij als een teken van het Koninkrijk, niet als het doel.

En toen stond Janneke Vlot op.

WAT DE ALBLASSERWAARD ZAG

Het verhaal van Janneke kwam er op een moment dat de discussie over gebedsgenezing in Nederland fel was. Kranten als het Nederlands Dagblad, het Reformatorisch Dagblad en Terdege schreven erover. In 2010 publiceerde Terdege een lang artikel over haar herstel. Het opvallende was dat haar eigen huisarts openlijk vertelde wat hij gezien had. Er kwam ook een boekje onder Jans naam over haar genezing.

Critici bleven sceptisch. Sommige artsen zagen in de meeste genezingen bij zulke diensten klachten die van binnenuit kunnen veranderen, zonder dat er iets bovennatuurlijks gebeurt. De Vereniging tegen de Kwakzalverij keerde zich tegen zijn diensten. Godsdienstwetenschapper Miranda Klaver zei bij zijn dood iets anders. Volgens haar kwam er na de zaak Janneke Vlot in gewone kerken meer ruimte om voor zieken te bidden.

Misschien ligt daar zijn grootste nalatenschap. In de jaren vijftig deed bijna niemand het. Een halve eeuw later werd in veel gemeen-

ten in Nederland voor zieken gebeden, vaak zonder podium of microfoon.

LOSLATEN

In februari 2010 droeg Jan het voorgangerschap van De Levensstroom over aan Arno van der Knaap. Zelf werd hij overziener. Het ging niet goed. Jan wilde meer ruimte voor de genezingsdiensten. In juli 2011 splitste de gemeente. Van der Knaap begon in Warmond een nieuwe gemeente, en ongeveer de helft van de mensen ging met hem mee.

Daarna volgde een conflict met het bestuur. In mei 2013 oordeelde de rechtbank in Den Haag dat het bestuur hem terecht had afgezet als apostolisch overziener. Hij verloor het gebouw dat hij had helpen bouwen. Zelf sprak hij van een coup. De kerk ging later verder onder de naam Power City Church.

Het zijn geen fijne jaren om over te lezen. Ze staan in de krant, dus ze horen in dit hoofdstuk. Maar het verhaal eindigt hier niet.

OPNIEUW BEGINNEN OP JE VIJFENZEVENTIGSTE

Jan was vijfenzeventig. Veel mensen zouden het daarbij laten. Hij stichtte met Herma Stichting Wings of Healing in Warmond. De eerste genezingsdienst werd gehouden in een partycentrum, met ongeveer tweehonderdvijftig mensen. Elke maand volgden twee genezingsdiensten en een dienst met Bijbelonderwijs. Hij schreef en redigeerde het blad van de stichting zelf, bijna tot het eind.

Hij schreef in zijn leven ook een autobiografie, *Gods plan met mijn leven*, en ongeveer vijftien andere boeken. Titels als *De God van wonderen*, *Twijfel, hoe deze te overwinnen* en *Laat uw verleden niet over uw heden heersen* laten zien waar hij mee bezig was.

Dan komt het hoofdstuk dat in een leven als dit misschien het meeste zegt. In het najaar van 2020 zochten Jan Zijlstra en Arno van der Knaap elkaar weer op. Ze legden het conflict van jaren bij. Het christelijke platform Revive sprak met hen allebei. Jan preekte daarna in de gemeente van zijn vroegere opvolger. Beide mannen spraken van grote vreugde.

Er bestaan geen mensen zonder breuken. Er bestaan wel mensen die aan het eind van hun leven de moeite nemen om ze te herstellen.

HET LAATSTE JAAR

Op 28 februari 2021 werden Armand en Natalie Lefeu ingezegend als voorgangers van Wings of Healing. Jan regelde zijn opvolging deze keer zelf, en op tijd. In mei vierden hij en Herma dat ze zestig jaar getrouwd waren.

Begin september werd hij met corona opgenomen in het ziekenhuis. Op 9 september 2021 overleed hij, tweeëntachtig jaar oud. Zijn stichting schreef dat hij stierf met zijn gezin om zich heen. Op 15 september was er een herdenkingsdienst in Barneveld, bij de gemeente De Doorbrekers, die via internet werd uitgezonden.

Na zijn dood kreeg Wings of Healing een overziener uit Curaçao, Raimy Juliet, met zijn vrouw Arlette. Armand Lefeu leidt de genezingsdiensten.

EEN SLAGER DIE HET ZAG

Jan Zijlstra was geen geleerde theoloog. Hij was een evangelist die geloofde dat wat in de Bijbel staat, ook vandaag waar is. Hij vertelde mensen naar eigen zeggen niet wat ze wilden horen, maar wat ze moesten horen. Dat maakte hem geliefd en het maakte hem omstreden.

Zijn diensten trokken ook veel rooms-katholieken. Daarom las hij geregeld voor uit de Willibrordvertaling, de Bijbel die zij kenden. Het zegt iets over hem. Hij wilde dat mensen het verstonden.

Misschien heb je moeite met genezingsdiensten. Misschien ben je zelf ooit naar voren gegaan en kwam je terug zoals je ging. Dan mag je die vraag houden. Ook Jan had niet op alles een antwoord. Maar kijk ook naar wat hij deed met de korte zin die hij in 1957 in gebed hoorde. Hij was negentien. Hij had een vak, een zaak die op hem wachtte en een dorp waar iedereen hem kende. Hij liet het liggen en ging.

Vierenzestig jaar later stierf hij, en in de krant stond dat hij Jezus had verkondigd tot het eind.

WAT VASTSTAAT EN WAT VERTELD WORDT

Vaststaat (meerdere onafhankelijke bronnen): geboorte op 20 september 1938 in Hillegom; hervormd gezin; bekering in 1956; begin als evangelist in 1957 met Herma van der Laan; jarenlange samenwerking met Johan Maasbach en breuk in 1992; oprichting De Levensstroom in Leiderdorp (1992); nieuw kerkgebouw in 2006; het herstel van Janneke Vlot in 2007 en de verklaring van haar huisarts; opvolging in 2010, splitsing in 2011, rechtszaak in 2013; Wings of Healing (2013); verzoening met Van der Knaap (2020); overlijden op 9 september 2021 na een ziekenhuisopname met corona.

Alleen uit zijn eigen getuigenis of organisatie: de genezing van difterie; het profetische woord van zijn overgrootvader; de exacte datum en de details van zijn bekering; de roepingsstem op 24 november 1957; de periode in Brussel en Gouda; de innerlijke opdrachten voor Suriname en Frankrijk; de meeste buitenlandse campagnes; de genezingen rond de jaarwisseling 1991-1992.

Onbevestigd: de opwekking van zijn vader uit de dood in 1957 en de NCRV-uitzending van 1958 (geen onafhankelijke bron gevonden); de onderduikers in zijn ouderlijk huis (alleen familieoverlevering); wat er precies gezegd werd op 16 augustus 1992.

Duiding: of het herstel van Janneke Vlot en andere genezingen een wonder van God waren, is een geloofsvraag. De medische verslagen beschrijven een herstel, geen oorzaak.

BRONNEN BIJ DIT HOOFDSTUK

1. NOS, 9 september 2021
2. Reformatorisch Dagblad, 10 september 2021 (via Digibron)
3. Leiderdorps Weekblad, "Evangelist Jan Zijlstra overleden"
4. Lissernieuws, 14 oktober 2021
5. Wings of Healing, In-memoriammagazine december 2021
6. Wings of Healing, "Jan & Herma Zijlstra"
7. Groot Nieuws Radio, 10 september 2021
8. TVblik, dossier Jan Zijlstra (Netwerk)
9. Mariabode (ANP), 10 september 2021
10. CVandaag, 1 juli 2016
11. Reformatorisch Dagblad, 18 mei 2013, "Jan Zijlstra over genezing" (via Digibron)
12. Terdege, 29 september 2010, "Wonderlijk hersteld" (via Digibron)
13. Het Kontakt, 28 februari 2017
14. Reformatorisch Dagblad, 13 juli 2011, "Splitsing in kerk evangelist Zijlstra" (via Digibron)
15. Robin de Wever, over de uitspraak van de rechter (2013)
16. Revive, 6 november 2020
17. Refoweb, 8 januari 2004

Nawoord

Acht levens, van Zevenaar in 1804 tot Warmond in 2021. Een dominee die een put liet graven. Een vrouw in een Amsterdamse huiskamer die als eerste in tongen sprak. Een muziekhandelaar die na de dood van zijn dochter ging zingen over de terugkomst van Jezus. Twee zussen in Ravensbrück. Een koerierster met een valse naam. Een schilder en zijn zoon. Een smokkelaar met een blauwe Kever. Een slagerszoon die voor zieken bad.

Ze verschillen enorm. Hervormd, gereformeerd, pinkster, evangelisch. Over veel dingen zouden ze het met elkaar oneens zijn geweest. Wat ze delen, is dat ze ergens een stem hoorden die ze herkenden, en dat ze gingen.

Ik heb geprobeerd eerlijk te zijn over wat we weten en wat we alleen van henzelf hebben. Dat maakt hun verhalen niet kleiner. Je kunt nu zelf nagaan waar je op bouwt. De bronnen staan bij elk hoofdstuk.

Er zijn nog veel meer Nederlandse mannen en vrouwen van God over wie een hoofdstuk geschreven kan worden. Misschien ken jij er een uit je eigen dorp of je eigen kerk, wiens naam bijna vergeten is.

*Denk aan uw voorgangers, die het Woord van God tot u gesproken hebben.
Let op de uitkomst van hun levenswandel, en volg hun geloof na. (He-
breeën 13:7)*